

H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orinduirii tributare*, Colecția „Biblioteca de sociologie”, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1980

Ne-am obișnuit ca fiecare nouă lucrare a profesorului Stahl să constituie un eveniment în sociologia noastră. Cartea *Teorii și ipoteze privind sociologia orinduirii tributare* prezintă un interes oarecum special, abordând o problemă critică pentru un grup mai larg de discipline: sociologie, istorie, filozofie. Însuși domeniul de investigație, propus se înscrie la intersecția dintre *sociologia generală* — o încercare de elaborare teoretică a modelului unui tip de organizare socială (orinduirea tributară) —, *istoria socială a României* — o analiză sociologică a orinduirii tributare românești — și *filozofia istoriei* — reflexii asupra caracterului legilor istoriei, a tipologizării societăților umane, a evoluției sociale. În toate aceste domenii, cartea profesorului Stahl se înscrie ca o contribuție de vîr.

Pentru istoria României profesorul Stahl a adus contribuții fundamentale: la teoria satelor devălmașe și a feudalismului românesc, se adaugă acum, pe baza cercetărilor de multe decenii, teoria orinduirii tributare românești. Practica istoricilor are, din punctul de vedere al bazei teoretice, încă multe deficiențe. Ea a fost, și mai este încă, într-o oarecare măsură, tributară unor scheme teoretice care, elaborate într-un context particular au fost, pripit, generalizate și dogmatizate. De pe pozițiile omului de știință, ale sociologului cu o profundă angajare materialist istorică, profesorul Stahl invită la o reanaliză critică a acestor scheme teoretice. Semnificativ este faptul că în ultimul timp istoricii noștri manifestă un interes din ce în ce mai mare pentru invitația, formulată de către profesorul Stahl în mod repetat de mai bine de două decenii, de a reanaliza, de pe poziții teoretico-sociologice mai riguroase, istoria poporului nostru. Întreaga lucrare reprezintă o demonstrație magistrală a unei idei scumpe autorului: sociologia are resurse nu numai de a ajuta istoriei la descifrarea marilor structuri și procese sociale, dar și de a elabora ipoteze rezonabile în activitatea de reconstituire a unor perioade istorice în legătură cu care informațiile directe sînt foarte rare și fragmentare.

Cartea recent publicată are însă implicații mult mai largi decît cele privind istoria socială a poporului român. Ea aduce o contribuție importantă la dezvoltarea sociologiei generale, a materialismului istoric, atît prin modelul teoretic propus pentru orinduirea tributară, cît și prin deschiderile făcute asupra unor probleme fundamentale din punct de vedere teoretic și filozofic. Asupra citorva implicații de acest gen ne vom opri mai pe larg în acest comentariu.

Pentru a înțelege mai bine valoarea contribuției aduse de profesorul Stahl la teoria orinduirii tributare și a implicațiilor ei mai generale, sînt necesare mai întîi cîteva cuvinte despre disputele care au loc între marxisti în momentul de față în jurul acestei probleme. Declanșarea acestor dispute a reprezentat simptomul unei crize de „creștere” și de „schimbare” în cadrul materialismului istoric. Întreaga problemă a „modului de producție asiatic” și deci a orinduirii care îi corespunde, s-a cristalizat ca o luare de conștiință a unei dificultăți majore a schemei staliniste a istoriei. Pe scurt, schematizarea lui Stalin cuprinde următoarele teze: 1. Există 5 mari tipuri de societăți (formațiuni sociale) în istoria umanității — comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul și comunismul; 2. Aceste formațiuni sociale reprezintă trepte succesive ale evoluției sociale; 3. Fiecare societate concretă trebuie să treacă în mod necesar prin toate aceste formațiuni; excepțional, o treaptă sau mai multe pot fi „sărite” de către o societate concretă, în anumite condiții particulare; 4. Există deci o singură linie evolutivă a societății — teza *unilinearității*. Această schemă este de natură a produce o serie de predicții „tari” asupra evoluției sociale. În primul rînd, orice comunitate umană, într-un anumit moment al evoluției sale poate fi încadrată într-una din cele 5 tipuri de societăți. Dinamica istorică a comunităților este un proces continuu, caracterizat prin trecerea de la un tip de societate la un altul.

Primele îndoieli în legătură cu corectitudinea acestei scheme teoretice au fost generate

de publicarea unor texte ale lui Marx însuși, în care acesta făcea ample referiri la un mod de producție diferit de cele „clasice” existente în schema stalinistă — modul de producție „asiatic”, cărui îi corespunde o formațiune socială distinctă. Acest mod de producție s-a dovedit a fi chiar foarte răspândit în istorie. Marile civilizații ale lumii antice și chiar medievale au fost mai degrabă de tip „asiatic”, decît sclavagist sau feudal. Problema care s-a pus de la început a fost: cum interpretăm acest mod de producție în raport cu schema stalinistă a istoriei? Este el reductibil la unul dintre modurile de producție conținute în această schemă, sau este distinct? Este el un stadiu intermediar în ciclul „comună primitivă-sclavagism-feudalism” sau reprezintă o „alternativă istorică”, un alt mod de organizare socială prin care unele comunități au putut trece, fără a mai parcurge și celelalte stadii? În această din urmă ipoteză, teza unilinearității trebuie abandonată, acceptîndu-se *multilinearitatea* evoluției sociale; există căi diferite de evoluție pe care comunitățile umane pot merge în mod alternativ.

După cum se poate ușor imagina, cazul modului de producție asiatic are consecințe profunde asupra multor teze fundamentale ale materialismului istoric. Disputa în jurul acestei probleme durează în cadrul marxismului de mai bine de 20 de ani, dar se pare că la ora actuală există un acord cvasigeneral asupra ei, astfel că, pentru a desemna caracteristica fundamentală a acestei orînduirii s-a propus de către mulți cercetători termenul de „tributal”. Profesorul Stahl aduce în această problemă controversată o contribuție remarcabilă nu numai prin gradul ei înalt de elaborare, dar și prin metoda utilizată. Am vrea să insistăm asupra acestui din urmă aspect care ni se pare a fi esențial. Marea majoritate a celor care au luat parte la această dispută au avut un anumit profil profesional (filozofic), fapt care și-a pus amprenta asupra modului în care și-au construit punctul de vedere, predefiniind posibilitățile și limitele principale ale analizei întreprinse. Deși are implicații filozofice extrem de importante, problema nu aparține ca atare domeniului filozofiei. Și nici istoriei. Această problemă este tipic sociologică. Ea poate fi abordată eficient doar pe baza unei cunoașteri amănunțite a unui mare număr de societăți concrete și printr-un efort de tipologizare metodică, riguroasă și totodată cu toată prudența cercetătorului științific. S-ar putea spune că profesorul Stahl are din start un avantaj în limpezirea acestei probleme. Metoda utilizată este sociologică. În plus el beneficiază de o profundă cunoaștere a istoriei sociale a poporului român, de la care pornește în

construirea modelului teoretic al orînduirii tributale. Profesorul Stahl formulează de la început întreaga problemă în dimensiunile sale real-științifice, fără inhibițiile teoretice de care mulți filozofi suferă. Punctul de pornire al analizei îl constituie observația că în ceea ce privește societățile de tip pre-industrial (precapitalist), Marx nu a realizat o analiză similară ca amploare cu cea dedicată societății capitaliste. El a acumulat și în această privință un material empiric enorm, dar încă departe de a fi complet (limitele cunoștințelor epocii și-au spus aici cuvîntul). Pe baza acestuia el a făcut unele ipoteze în ceea ce privește tipologia generală a acestor societăți și logica evoluției lor, extrem de pătrunzătoare, dar totodată cu multă prudență științifică. Atît el cît și Engels erau conștienți de faptul că aceste generalizări poartă în ele influența cazurilor particulare de la care au pornit și în mod special cel al evoluției societăților europene. Ei au avertizat în multe rînduri că, în alte condiții, pot exista și alte tipuri de organizare socială, alte căi de evoluție decît cele găsite în istoria popoarelor europene. Analiza modului de producție „asiatic” reprezintă o ilustrare a metodei științifice deschise, constructive, a prudenței metodologice de care Marx dădea dovadă.

Împreună cu alți cercetători ai problemei, profesorul Stahl consideră că avem de-a face cu un tip de societate mai general care, la rîndul său, poate să ia forme particulare variate în raport cu condițiile concrete. Așa-numita „civilizație hidraulică” pe care Marx a investigat-o în teoria sa asupra modului de producție asiatic reprezintă un caz particular al acestui tip de organizare socială, constituit în condițiile unei agriculturi bazate pe irigații. Astfel agricultura care este bazată nu pe irigații, ca sursă principală de apă, ci pe „apa de ploaie” va genera, în mod normal, o variantă diferită de organizare socială. Tipul general de societate este dat de existența *tributului*, ca modalitate fundamentală de exploatare a comunităților agricole. Societatea de tip tributual este o formațiune socială cu un profil distinct, foarte răspândit la un moment al evoluției sociale. Și din această cauză modelul ei teoretic reprezintă un instrument prețios în analiza diferitelor societăți concrete. Pornind de la o serie de observații ale lui Marx și Engels, de la materialul teoretic și empiric adunat de alți cercetători, și în special de la propriile cercetări în domeniul istoriei sociale a poporului român, profesorul Stahl propune un model teoretic al formațiunii tributale care, prin amploarea și rigurozitatea metodei utilizate, reprezintă o contribuție esențială la problemă. Conștient de caracterul deschis și provizoriu

al metodei de tip științific, autorul se ferește să dea friu liber speculației și să treacă dincolo de limitele cunoștințelor de care dispune. Aș putea spune chiar că prudența metodologică de care dă dovadă autorul este chiar excesivă. Materialul de care dispune pare să fie suficient pentru a oferi o bază de pornire pentru elucidarea unor probleme mai generale. Profesorul Stahl, pe baza acumulărilor pe care le-a făcut, este în momentul de față în măsură de a duce mai departe propriile cercetări, împingându-le spre elaborarea unei teorii mai generale a tipologiei și evoluției societăților preindustriale. Analiza formațiunii tributare prilejuiește o serie de reflexii deosebit de importante asupra unor probleme cheie ale teoriei sociale generale. În continuare ne vom opri asupra citorva dintre ele. O primă teză demonstrată pe larg este aceea că în cadrul unei societăți trebuie să distingem nu numai un singur mod de producție, ci de regulă mai multe, coexistente. A trata, de exemplu, Imperiul roman ca o societate sclavagistă, reprezintă o simplificare excesivă. În fapt, sclavagismul a caracterizat doar anumite zone destul de limitate din Imperiul roman. Mai mult, el a caracterizat doar unele procese de producție, alte procese de producție fiind realizate în alte forme sociale. De aici o importantă concluzie metodologică. Nu este corect a face inferențe de genul: Imperiul roman a fost sclavagist; Dacia a făcut parte din Imperiul roman; deci Dacia romană a fost sclavagistă. Autorul recomandă a se examina cu atenție fiecare societate în parte, pentru a determina profilul său concret rezultat din imbinarea varietății de forme de organizare existente în sinul ei. Aplicarea unor scheme generale nu este de nici un folos.

O altă teză cu implicații teoretice profunde se referă la ceea ce profesorul Stahl definește ca „coexistența serilor plurale”. Sînt aduse argumente substanțiale împotriva teoriei evoluției unilinare, susținându-se necesitatea acceptării ideii unor forme alternative de organizare socială, care coexistă. În mod special este analizată marea bifurcație dintre comunitățile pastoral-nomade și cele agrare. Aceste două moduri de obținere a bunurilor materiale au creat diferențe structurale în toate sferele vieții sociale, generînd tipuri distincte de organizare socială. Contribuția originală a profesorului Stahl intervine în mod special în sublinierea faptului că aceste două tipuri de organizare socială nu numai că coexistă, dar și interferează, dînd naștere la forme de organizare socială distinctă: comunitățile pastoral-nomade, specializate războinic, tind să exploateze prin forța armelor comunitățile agrare. Această „simbioză” dintre cele două tipuri de comunități reprezintă

o importanță principală pentru înțelegerea istoriei poporului român în faza sa de formare. Comunitățile agrare reprezintă obiectul central de analiză al lucrării. Originea primelor forme statale de la noi este căutată în raportul dintre comunitățile agrare locale și cele nomad-războinice. Este cunoscută, dealtfel din alte lucrări ale profesorului Stahl fecunda sa teorie a „statului de substituție”. Sînt aduse argumente substanțiale în favoarea ideii că exploatarea tributată a comunităților agrare reprezintă baza economică și socială a orînduirii tributare. Se demonstrează pe larg că nu orice formă de tribut duce prin ea însăși la o formațiune socială coerentă. Acest lucru se întîmplă doar în momentul în care grupul care beneficiază de tribut se instituie ca o clasă suprapusă, devenind un element organic al societății.

Teoria formațiunii tributare, așa cum a fost dezvoltată de profesorul Stahl, este de natură a repune în discuție conceptul de relații de producție, originea și natura exploatarei, a stratificării sociale. Sub influența cazului societății capitaliste, Lenin a propus o definiție, devenită clasică, a relațiilor de producție, bazată pe trei elemente fundamentale: proprietatea asupra mijloacelor de producție, locul și rolul în organizarea și conducerea procesului de producție și modul de distribuție a produselor muncii. După părerea sa, între aceste trei elemente există o relație necesară, o secvență cauzală clară: cine deține proprietatea asupra mijloacelor de producție, va deține și poziția de conducere a procesului productiv și, datorită acestei poziții, va controla în avantajul său și distribuția produselor muncii. Exploatarea, în calitate ei de însușire fără muncă a produselor muncii, reprezintă o consecință necesară a proprietății private asupra mijloacelor de producție. Proprietatea privată este considerată de regulă a fi singurul instrument de asigurare a exploatarei. O asemenea înțelegere a relațiilor de producție se dovedește a fi mai puțin operantă pentru formațiunile tributare. Profesorul Stahl demonstrează pe larg că exploatarea tributată a comunităților agrare, reprezentînd baza economică a acestor formațiuni, nu modifică modul de organizare a producției propriu-zise. Exploatatorul nu devine proprietar al mijloacelor de producție; el nu se amestecă în organizarea și conducerea procesului productiv, ci îl exploatează doar din exterior. În cadrul teoriei marxiste a dominat ideea că exploatarea are un caracter predominant „intern”. Ea reprezintă rezultatul dezvoltării modului de producție, a relațiilor de producție. Cazul examinat în lucrarea de față pune dimpotrivă în evidență sursa „externă” a exploatarei. Exploatarea comunităților agrare nu este rezultatul unui

al metodei de tip științific, autorul se ferește să dea friu liber speculației și să treacă dincolo de limitele cunoștințelor de care dispune. Aș putea spune chiar că prudența metodologică de care dă dovadă autorul este chiar excesivă. Materialul de care dispune pare să fie suficient pentru a oferi o bază de pornire pentru elucidarea unor probleme mai generale. Profesorul Stahl, pe baza acumulărilor pe care le-a făcut, este în momentul de față în măsură de a duce mai departe propriile cercetări, împingându-le spre elaborarea unei teorii mai generale a tipologiei și evoluției societăților preindustriale. Analiza formațiunii tributare, prin intermediul unei serii de reflexii deosebit de importante asupra unor probleme cheie ale teoriei sociale generale. În continuare ne vom opri asupra citorva dintre ele. O primă teză demonstrată pe larg este aceea că în cadrul unei societăți trebuie să distingem nu numai un singur mod de producție, ci de regulă mai multe, coexistente. Așa, de exemplu, Imperiul roman ca o societate sclavagistă, reprezintă o simplificare excesivă. În fapt, sclavagismul a caracterizat doar anumite zone destul de limitate din Imperiul roman. Mai mult, el a caracterizat doar unele procese de producție, alte procese de producție fiind realizate în alte forme sociale. De aici o importantă concluzie metodologică. Nu este corect a face inferențe de genul: Imperiul roman a fost sclavagist; Dacia a făcut parte din Imperiul roman; deci Dacia romană a fost sclavagistă. Autorul recomandă a se examina cu atenție fiecare societate în parte, pentru a determina profilul său concret rezultat din imbinarea varietății de forme de organizare existente în sinul ei. Aplicarea unor scheme generale nu este de nici un folos.

O altă teză cu implicații teoretice profunde se referă la ceea ce profesorul Stahl definește ca „coexistența serilor plurale”. Sînt aduse argumente substanțiale împotriva teoriei evoluției unilinare, susținându-se necesitatea acceptării ideii unor forme alternative de organizare socială, care coexistă. În mod special este analizată marea bifurcație dintre comunitățile pastoral-nomade și cele agrare. Aceste două moduri de obținere a bunurilor materiale au creat diferențe structurale în toate sferele vieții sociale, generînd tipuri distincte de organizare socială. Contribuția originală a profesorului Stahl intervine în mod special în sublinierea faptului că aceste două tipuri de organizare socială nu numai că coexistă, dar și interferează, dînd naștere la forme de organizare socială distinctă: comunitățile pastoral-nomade, specializate războinic, tind să exploateze prin forța armelor comunitățile agrare. Această „simbioză” dintre cele două tipuri de comunități reprezintă

o importanță principală pentru înțelegerea istoriei poporului român în faza sa de formare. Comunitățile agrare reprezintă obiectul central de analiză al lucrării. Originea primelor forme statale de la noi este căutată în raportul dintre comunitățile agrare locale și cele nomad-războinice. Este cunoscută, de altfel din alte lucrări ale profesorului Stahl fecunda sa teorie a „statului de substituție”. Sînt aduse argumente substanțiale în favoarea ideii că exploatarea tributală a comunităților agrare reprezintă baza economică și socială a orînduirii tributare. Se demonstrează pe larg că nu orice formă de tribut duce prin ea însăși la o formațiune socială coerentă. Acest lucru se întîmplă doar în momentul în care grupul care beneficiază de tribut se instituie ca o clasă suprapusă, devenind un element organic al societății.

Teoria formațiunii tributare, așa cum a fost dezvoltată de profesorul Stahl, este de natură a repune în discuție conceptul de relații de producție, originea și natura exploatarei, a stratificării sociale. Sub influența cazului societății capitaliste, Lenin a propus o definiție, devenită clasică, a relațiilor de producție, bazată pe trei elemente fundamentale: proprietatea asupra mijloacelor de producție, locul și rolul în organizarea și conducerea procesului de producție și modul de distribuție a produselor muncii. După părerea sa, între aceste trei elemente există o relație necesară, o secvență cauzală clară: cine deține proprietatea asupra mijloacelor de producție, va deține și poziția de conducere a procesului productiv și, datorită acestei poziții, va controla în avantajul său și distribuția produselor muncii. Exploatarea, în calitate ei de însușire fără muncă a produselor muncii, reprezintă o consecință necesară a proprietății private asupra mijloacelor de producție. Proprietatea privată este considerată de regulă a fi singurul instrument de asigurare a exploatarei. O asemenea înțelegere a relațiilor de producție se dovedește a fi mai puțin operantă pentru formațiunile tributare. Profesorul Stahl demonstrează pe larg că exploatarea tributală a comunităților agrare, reprezentînd baza economică a acestor formațiuni, nu modifică modul de organizare a producției propriu-zise. Exploatatorul nu devine proprietar al mijloacelor de producție; el nu se amestecă în organizarea și conducerea procesului productiv, ci îl exploatează doar din exterior. În cadrul teoriei marxiste a dominat ideea că exploatarea are un caracter predominant „intern”. Ea reprezintă rezultatul dezvoltării modului de producție, a relațiilor de producție. Cazul examinat în lucrarea de față pune dimpotrivă în evidență sursa „externă” a exploatarei. Exploatarea comunităților agrare nu este rezultatul unui

proces intern de diferențiere social-economică, ci al unuia extern. O dată ce agricultura a atins un nivel superior celui asigurării strictei subzistențe, a apărut posibilitatea exploatării, a însușirii de către alte comunități, prin forța armelor, a acestor surplusuri. Comunitățile aflate în poziția de a părea să-și însușească aceste surplusuri erau cele pastoral-nomade care, prin condițiile lor specifice de producție au dezvoltat o tehnică militară mai avansată și de asemenea au putut crea mari și mobile concentrări umane, capabile de acțiuni militare eficiente. Așa se explică de ce în general comunitățile nomad-pastorale s-au specializat în război, ca mijloc de suplimentare substanțială a resurselor lor economice. Iar mecanismul acestei exploatări l-a constituit tributul. În cazul istoriei poporului român, profesorul Stahl sugerează un proces specific: exploatarea internă — comunitățile nomade — a fost înlocuit treptat de elitele exploatare interne. Tributul a reprezentat mecanismul prin care deasupra comunităților agrare s-a constituit o clasă exploatare autohtonă. Specificul exploatării prin tribut este că relațiile de exploatare nu sînt relații de producție propriu-zise, ci apar ca exterioare procesului de producție. Ele nu sînt un rezultat al evoluției formelor de producție și nici nu modifică sensibil, o dată instituite, modul de producere. Tributul reprezintă un mod parazitărilor de exploatare a unor procese productive relativ stabile ca structură. Nu se poate vorbi despre el ca o necesitate internă a dezvoltării sistemului productiv. Un asemenea caz ridică un semn de întrebare în legătură cu o teză curentă: cauza apariției exploatării este căutată în constituirea proprietății private asupra mijloacelor de producție. Analiza tributului sugerează faptul că proprietatea asupra mijloacelor de producție reprezintă doar unul dintre instrumentele posibile ale exploatării și nu neapărat primul în ordine istorică. În acest punct ne putem întreba în ce măsură este acceptabilă teza curentă că exploatarea a reprezentat o necesitate în evoluția societății, un pas progresist. Fără exploatare, se susține în mod obișnuit, nu ar fi fost posibilă dezvoltarea forțelor de producție. Ea poate fi deci considerată ca un preț pe care comunitatea umană a trebuit să-l plătească în mod necesar pentru dezvoltarea sa, pentru progres. Tributul, ca formă de exploatare extrem de răspîndită, poate forma esențială de exploatare în societățile preindustriale, după cum lasă să se înțeleagă profesorul Stahl, nu reprezintă o condiție necesară dezvoltării forțelor de producție. Agricultură nu s-a practicat în alte forme datorită apariției procesului de exploatare. Acesta nu pare să o fi stimulat, ba dimpotrivă, poate chiar a frînat-o. Întrebarea, cu profunde rezonanțe filozofice, ce se

prefigurează din întreaga analiză, este: exploatarea sub formă de tribut, a fost ea necesară în evoluția istorică? Și dacă da, ce trebuie să înțelegem în acest caz prin necesitate? Necesitatea ei a fost de genul acelor lucruri indispensabile pentru progresul umanității, sau a reprezentat doar ceva *inevitabil*, fără a fi însă și o condiție a progresului? Ne-am putea întreba mai departe dacă exploatarea a fost singura cale posibilă de evoluție a omenirii sau mai erau posibile și alte căi. Pare să fie tot mai clar că exploatarea în forma ei tribută și poate chiar și în cea sclavagistă și feudală, nu a reprezentat *singura* cale de realizare a progresului economic. Dezvoltarea tehnicilor agricole și a producției agricole nu par a fi fost facilitate în nici un fel de sistemul de exploatare. În nici un caz de cea tribută. Aceasta a avut o semnificație strict parazitărilor, iar nu aceea a unei condiții a dezvoltării economice. În esență, explicația funcționalistă a exploatării și a stratificării sociale bazate pe aceasta (și o asemenea explicație există și în teoria marxistă) interpretează acest mod de organizare socială ca fiind fost necesar, indispensabil dezvoltării sociale; ca avînd o funcție pozitivă în dezvoltarea socială, în dezvoltarea forțelor de producție în mod special. Există însă, chiar în premisele teoriei marxiste, o posibilitate de explicație alternativă: stratificarea socială ca un fenomen *inevitabil*, fără a fi fost o condiție indispensabilă.

O altă teză pusă în discuție este cea referitoare la „calea magistrală” a istoriei. Una dintre soluțiile propuse pentru a împăca schema stalinistă a celor 5 faze cu cazul formațiunii tributale este teza conform căreia, din formele alternative posibile de dezvoltare socială, doar unele au continuat în ele înseși, fiind stimulentele dezvoltării mai departe. Progresul umanității a fost, conform acestei teze, realizat de-a lungul liniei sclavagism-feudalism-capitalism spre comunism. În această teză sînt cuprinse o serie de presupoziii asupra evoluției sociale, de certă inspirație hegeliană. În fiecare tip de orînduire socială sînt cuprinși geremenii viitoarei orînduiri, necesitatea absolută a apariției acesteia. Ea trebuie deci privită ca o *pregătire* a fazelor ulterioare. De aici și inevitabilitatea fiecărei faze, caracterul ei necesar indispensabil, pozitiv. Profesorul Stahl aduce câteva obiecții foarte interesante acestei teze. Empiric, constată el, această succesiune nu a avut loc. Fiecare nouă formație nu s-a constituit într-o strictă și clară continuitate cu cele precedente. În mod real, această succesiune nu a avut loc în cadrul aceleiași societăți. Nu vom găsi vreun caz în care *aceleași societăți* a trecut la sclavagism, apoi la feudalism și în fine la capitalism. Anglia nu a cunoscut sclavagismul, iar feuda-

lismul ei a fost de import; Galia nu a cunoscut nici ea o orînduire sclavagistă, iar feudalismul francez s-a născut pe baza colonatului, izvorit din procesul de decadentă al Imperiului roman sub efectul cuceririi țării de către „barbarii germani”. Tezei că sclavagismul, de exemplu, a fost necesar apariției feudalismului i se poate opune chiar o observație pătrunzătoare, dar oarecum accidentală, a lui Engels însuși. Acesta estima că sclavia reprezintă un fel de „fundătură” a evoluției sociale, care, prin ea însăși, nu permite mai departe dezvoltarea modului de producție. Soluția la această problemă, sugerează profesorul Stahl, nu trebuie căutată în elaborarea unei alte scheme generale de evoluție a umanității, ci prin punerea în evidență a

seriilor plurale de evoluție, pe linia tezelor lui Xenopol. Evoluția întregii omeniri trebuie regîndită în termenii pluralității de linii de evoluție și în mod special, pe baza interacțiunii dintre acestea. Din întreaga analiză se degajă necesitatea unui vast program de cercetare. Este necesar a fi reexaminată tipologia societăților preindustriale, cit și logica evoluției lor.

Manifestînd o prudență metodologică exemplară, Stahl se abține sistematic de a elabora teoretic prea departe. Cititorul nu poate decît să aștepte cu nerăbdare explorarea în continuare a perspectivelor deschise în această lucrare.

Cătălin Zamfir

Institutul Politehnic București

Liviu Zăpîrjan, Contribuții la critica teoriilor elitare, Cluj-Napoca Edit. Dacia, 1979

Lucrarea își propune să analizeze în mod critic esența teoriilor elitare din gîndirea modernă și contemporană, pentru a răspunde, astfel, interesului crescut față de o tematică amplu dezbătută astăzi. Elitismul a exprimat și exprimă în fond poziția clasei burgheze, dorința de a-și afirma printr-un proces de continuitate, valorile la care ea se raportează. Ca urmare, evoluția teoriilor elitismului nu poate fi ruptă de etapele pe care societatea capitalistă le-a străbătut în evoluția sa. În concepția burgheză, autoritarismul burghez îmbracă haina individualismului burghez, și este limpede că „geniul” individului fondat pe „virtuți deosebite” rămînea ineficient pentru societate, dacă individul nu deținea puterea și n-o îndrepta în apărarea intereselor clasei căreia îi aparținea. Marchind evoluția elitismului prin A. Comte, autorul se ocupă mai întîi de etapa în care burghezia era preocupată de păstrarea și continuă îmbunătățirea a structurilor instaurate de ea, folosind factorii de decizie politică în stăpînirea și conservarea deplină a *statu-quo*ului, burghez. Pozitivismul nu manifestă numai dorința de a institui o autoritate temporală, practică, ci și una teoretică spirituală, care să se extindă „asupra tuturor conștiințelor” (p. 34). Comte este de fapt teoreticianul pe care elitismul contemporan îl repune în discuție (neopozitivism, tehnocratism, postindustrialism), încercîndu-se justificarea autorității clasei burgheze asupra comunității sociale în baza cunoștin-

țelor științifice și a consensului spiritual. Întreaga esență de clasă a dominației burgheze este voit neglijată, supunerea comunității umane fiind interpretată prin raționamente de ordin științific, înlocuindu-se cauza dominației cu mijloace ce stau la baza menținerii ei.

Analiza romantismului german prin G. Fichte, A. Schopenhauer, F. Schelling, Fr. Nietzsche, dezvăluie în schimb, laturile unui alt elitism ale cărui resorturi porneau de la un stadiu specific comunitar social și național al societății germane. Interesul pentru „geniul” individului încercat „într-un efort încordat de autodepășire, de continuă eliberare a capacităților creatoare” (p. 42) a fost tema preferată a gînditorilor germani, filozofi, literați, esteticieni. Dorința de a, evada în spiritualitate, de a înfăptui o nouă conștiință a spiritului, accesibilă numai celor aleși, „dotati cu idei și trăiri excepționale” a reprezentat dorința burgheziei germane de a depăși starea de insatisfacție generată de „neputința de a sta pe același palier cu aristocrația” (p. 44). (Studiu pe care Marx l-a cunoscut și l-a analizat în mod excelent). Neîmplinirile burgheziei germane în planul valorilor social-materiale determină formularea idealului prin care „geniul” trebuia despărțit de masa oamenilor pragmatice, pentru ca spiritul să nu fie viciat de interesele colectivității umane. Foarte mult sînt discutate astăzi, de către teoreticienii elitismului

contemporan, sistemele teoretice preconizate de Vilfredo Pareto, Max Weber, Gaetano Mosca, Roberto Michels. Max Weber se deosebește prin formularea unor tipuri de dominație, stadiale socialului istoric. Puterea politică deținută de tipul carismatic (stadiul preferat) ajunge să nu mai cunoască „limitele reglementărilor juridice”, să treacă dincolo de existența indivizilor, procedind la migrarea acestora în spațiul istoric, înconștient al supunerii carismatice. Max Weber a opus într-adevăr acest ideal carismatic modelului democratic occidental considerat de el „leagănul dominației legale, birocratizate”. Analiztii de mai târziu au explicat poziția lui prin condițiile social-politice ale Europei occidentale când în Germania, lupta politică era înăbușită și starea de nesiguranță socială era generată de neîncrederea în structurile și instituțiile politice burgheze clasice, încit mitul weberian a convenit psihologiei și poziției unor categorii de indivizi ai fostei perioade wilhelmiene.

Un al doilea capitol, *Teorii elitare în gândirea burgheză contemporană*, realizează o privire asupra elitismului realist, social, darwinist, reprezentat de O. Spengler, O. Ammon, L. Woltmann, V. de Lapouge, H.S. Chamberlain. Criza generală a capitalismului, după primul război mondial, accentuase și tensionase contradicțiile social-politice, economice ale sistemului burghez. Consecințele nefaste aduse civilizației umane de ideologia și politica fascismului care și-a căutat tradițiile și practica în conceptele elitiste, procedind la criza de umanism a unor societăți întregi, rămăneau încă superficial cercetate în cadrul științei politice contemporane. Fascismul ca fenomen politic de masă și modalitate a ieșirii din criză a claselor stăpânitoare a apărut ca ideologie și regim politic în unele țări europene și datorită unor condiții specifice evoluției lor social-istorice, pe fondul unui naționalism al revanșei, al tezelor rasiste și al cultului față de individul mesianic. Elitismul este opus democrațiilor burgheze cu atât mai mult cel de esență rasistă fascistă, iar o parte a spiritualității europene progresiste din acea perioadă a sesizat și descoperit pericolul fascist demascându-l în scrierile lor (amintim de Fr. Kafka, L. Feuchtwanger, Thomas Mann, Heinrich Mann, A. Malraux, A. Cammus, J.P. Sartre, pentru a numi numai pe câțiva). Cu tot efortul de a pune în discuție elitismul rasist, social-darwinist, autorul a rămas descoperit la capitolul teoriilor care reactualizează aceste doctrine, un exemplu fiind cadrul sociobiologiei occidentale contemporane. Preluând de la darwinismul social tema luptei pentru existență, sociobiologia l-a formulat acesteia un statut în planul geneticii. În esență, sociobiologia reprezintă o reac-

tualizare a darwinismului social, a elitismului rasist, ceea ce demonstrează caracterul reacționar al acestei „noi” teorii care își propune o „nouă ordine” socială bazată pe „buna gestionare a genelor”.

Oprindu-se numai asupra elitismului teoretizat de C. Rădulescu-Motru și E. Speranția în România, autorul a exprimat critic un spațiu restrâns sociofilozofic. Pentru că deși există la noi o privire largă asupra politologiei contemporane străine, și evident unei cercetări nu-i poate lipsi asemenea raportări, rămânem deficitari analizei făcute propriului cadru teoretic doctrinar burghez. Și astăzi, de pildă, continuăm să-l privim pe Ștefan Zeletin și Mihail Manoilescu, numai ca sociologi și economiști burghezi, promotori ai unor concepții strict departamentale, când în realitate știința politică poate să-l abordeze și ca reprezentanți de seamă ai politologiei burgheze din țara noastră în perioada interbelică (și nu numai pe ei).

După al doilea război mondial conceptul de „elită” se impune în doctrinele sociologice din Europa Occidentală și S.U.A. Afirmarea în planul dezvoltării sociale a fenomenului științifico-tehnic a pus pragmatismului american și celui european occidental problema încadrării tehnice în viața socială, în vederea obținerii funcționării sistemului și relațiilor sociale burgheze, a păstrării dominației politice și economice a marii burghezii monopoliste. De aceea utilizarea termenului de „elită” este în mod variat interpretat, asimilat odată cu cel de clasă socială sau grup, altădată cu cei care conduc și se află în fruntea instituțiilor guvernamentale, iar în cadrul concepțiilor globale despre societate, unele teorii elitare postulează un model teoretic compatibil cu democrația burgheză actuală. Consemnarea conceptului pe care R. Dahl îl înaintază prin termenul de „poliarhie” desemnează „forma de democrație burgheză în cadrul căreia puterea este exercitată de un număr mare de grupuri sociale organizate”. Un elitism derivând din tradițiile democrației burgheze americane (lăudat de unii sociologi și politologi occidentali), este instaurat după părerea unora numai în condițiile păstrării competițiilor pasnice între grupurile sociale în care opțiunile sînt garantate juridic. Promovarea unui sistem elitist ca cel american, diferit de elitismul italo-german, izvorăște în fond din caracteristicile sistemului politic nord-american. Cercetătorii burghezi nu pot însă să nu recunoască că puterea „elitelor” în viața politică americană se întemeiază pe uriașa valoare a bogățiilor deținute, „a averilor acumulate într-un număr mic de familii care se transmit din generație în generație” (p. 168). Și trebuie într-adevăr să i se dea dreptate lui Poulantzas

cînd arăta că „insistența asupra caracterului unic sau pluralist al elitelor este lipsită de semnificație, deoarece prin aceasta se urmărește asigurarea funcționalității regimului capitalist, iar în plan ideologic ... respingerea marxismului”.

Dezbateră conceptului de „elită” pune pentru teoreticienii burghezi probleme de natură politică, instituțională. Politologia occidentală și-a făcut o vocație din critica pe care a adus-o realității sociale burgheze, dar acest lucru nu ne demonstrează că opțiunile pentru foarte mulți critici ai societății ar fi mai democratice. O etapă mult discutată în ideologia burgheză contemporană aparține curentului tehnocratic. Noțiunile de meritocrație, expertocrație, transmit în fond pe cel de „elită” conducătoare. Tehnocrăția își arogă meritul de a fi introdus „un tip nou de elită față de cel care s-a conturat în cadrul ideologiei filitiste pînă acum” (p. 181), deoarece tehnocratismul „trăiește” datorită procesului revoluției tehnico-științifice. Puterea este inclusă în rîndul tehnicilor de obținere a eficienței sociale, iar deținerea acesteia de către specialiști o scoate de sub controlul societății, cerîndu-i în mod intenționat un anonimat care să interzică interesul și accesul maselor la cucerirea și exercitarea ei. Drept urmare, „conducerea politică, și-ar pierde conținutul de clasă” (p. 191), devenind un instrument în urmărirea stabilității sociale prin eficiența formulată în deciziile elitei tehnocrate. Necesitatea îndeplinirii unei critici marxiste asupra conceptului de putere a „elitelor” ne duce la concluzia că demersurile teoretice burgheze exprimă tendința de amortizare a șocurilor

venite din cadrul contradicțiilor sociale, a luptei maselor muncitoare în sistemul social capitalist contemporan.

Ultimul capitol, *Privire critică asupra elitismului. Opoziția lui față de democrație*, grupează ideile și tezele elitismului în etape distincte. Contestînd rolul fundamental al maselor în dezvoltarea socială, elitismul își demonstrează opoziția față de progresul autentic al societății, de aceea autorul consideră în mod justificat teoriile elitare ca făcînd parte din gîndirea politică conservatoare. Evident, marxismul nu pornește în analiza și tratarea realității sociale de la negarea rolului personalităților în istorie. Concepția revoluționară a clasei muncitoare nu neagă rolul personalității în istorie, neacceptînd însă asimilarea termenului de „elită” cu rolul și acțiunea acesteia în viața socială. Legătura „mase-clase-partide-conducători” conferă conducerii politice, în lupta împotriva exploatarei și dominației de clasă, „un caracter profund antielitar” (p. 266).

Realizînd o importantă cercetare critică asupra doctrinelor elitismului modern și contemporan, autorul lucrării a grupat, într-o manieră clasică, principalele etape și momente din evoluția acestora. Considerăm însă, că elitismul burghez din țara noastră este foarte puțin analizat iar cel al extremei drepte din perioada interbelică rămîne, în general, la o tratare schematică din partea științei politice, eforturile fiind făcute mai mult de istorici, filozofi și sociologi.

Vasilica Andrei

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Traian Rotariu, Școala și mobilitatea socială în țările capitaliste dezvoltate, Colecția „Biblioteca de sociologie”, București, Edit. științifică și enciclopedică 1980

În calitatea sa de matematician orientat spre sociologie, pe care o practică însă ca sociolog și nu ca matematician, Traian Rotariu oferă o lucrare ale cărei merite sînt incontestabile. Ideea ei centrală — de a supune matematica sociologiei și nu de a aplica rigid unor fenomene sociale un elaborat formal finit — se soldează cu o asemenea îmbinare a instrumentului matematic și a conținutului social, încît rezultatul le depășește pe amîndouă, configurînd întregul volum ca o investi-

ție logică a unor procese sociale reale. Cartea devine astfel deschizătoare de drumuri, inaugurînd, credem, o nouă formă de interpretare logică a cunoașterii sociologice.

Studiul lui Rotariu datorează mult lucrărilor lui Boudon (în special *L'inégalité des chances*, Paris, Colin, 1973), și, prin acestea, seriei bogate de încercări de formulare a relației: mobilitate socială-școală-structură socială din sociologia americană a ultimelor două decenii (Blau, Duncan; Bendix, Lipset,

Jencks; Smelser etc.), dar în nici un caz nu poate fi etichetat ca un produs al imitației. Și aceasta nu numai datorită dezvoltărilor matematice, un teren în care Rotariu îl completează pe Boudon în mod creativ, ci, în special, datorită încercării de a desăvîrși teoretic demersul prin investigarea cauzelor care acționează la nivelul rețelei studiate. Problematic, cartea lui Rotariu este mai restrînsă decît *L'inégalité des chances*; teoretic însă, ea este mai completă, căci, limitîndu-se la analiza unui singur lanț de fenomene, ea încearcă să specifice și cauzele profunde ale stărilor de lucruri.

Lucrarea are un declarat caracter metodologic, dar, așa cum nu există un demers metodologic fără un suport concret, dat de realitatea studiată, tot așa „nu se poate vorbi de un studiu metodologic fără să implicăm în mod mai mult sau mai puțin evident, o concepție teoretică” (p. 8). Reținem din cap. I — *Scopuri, mijloace și obstacole* — diferențierea dintre *inegalitate* (ca reflectare a gradului de „dispersie a indivizilor după o caracteristică dată” — p. 21) și *inegalitate a șanselor*, care presupune o distribuție bidimensională a populației, prezentă „dacă indivizii clasai diferit după prima caracteristică zisă, „independentă” au distribuții diferite după a doua zisă „dependentă” și unde, în cazul problemei studiate, caracteristica independentă este statusul originar și cea dependentă, statutul final” (p. 22). În cazul relației mobilitate socială-scoală-structură socială apare împedecă inegalitatea „in sine” este legată mai ales de „mobilitatea structurală” — care se datorează schimbărilor în structura socială — iar inegalitatea șanselor este implicată în „mobilitatea netă” — cea care reflectă „mişcarea „liberă” a indivizilor în spațiul social” (p. 32). Legătura dintre cele două tipuri de inegalități, și deci dintre cele două tipuri de mobilitate socială este însă mult mai profundă și mai esențială decît poate părea la prima vedere.

Obiectul central al analizei mobilității îl constituie tabelul de mobilitate, în care, pe verticală, se găsește structura socială de origine (care numai apare ca structura generației tatilor, ci ca structura de origine a fiilor, observație extrem de importantă), iar pe orizontală, structura finală a fiilor (în momentul anchetei sau într-un „moment zero” oarecare). În astfel de tabele, contrar speranțelor multor sociologi, ceea ce se poate calcula efectiv este volumul mobilității structurale, egal cu diferența dintre volumul total și numărul maxim de indivizi care pot rămîne immobili (p. 47). Dar, „volumul mobilității depinde mai mult de numărul pozițiilor sociale utilizate și de modalitatea de construcție a acestor categorii, decît de tehnica propriuzisă” (p. 49), iar formarea indicilor de mobili-

tate netă este un lucru mai mult sau mai puțin dificil, care se poate face în forme destul de variate. Definindu-și treptat termenii și obiectul analizei, T. Rotariu se oprește la un model logic cu patru factori prin intermediul cărora analizează relația dintre școală și mobilitate socială. Acesta este compus din: 1) origine educațională (educația tatălui); 2) origine socială (poziția tatălui în spațiul social); 3) educația (fiului); 4) status (poziția fiului în spațiul social). Totalul combinațiilor de cîte două elemente diferite din cei patru factori este șase, iar fiecare din acestea are o semnificație aparte, exprimînd diversele legături între factorii menționați. Pentru sociologul practician, o astfel de schemă sintetică și logică are o importanță extremă, dacă acceptă restricțiile de definiție; nu trebuie să se uite că pentru a obține un astfel de tabel cvadridimensional este nevoie de eșantioane, ce cresc în volum odată cu creșterea numărului de categorii sociale admise și de nivele de educație atribuite.

Această schemă logică, și în special asocierea originii sociale cu educația fiului și cu statusul final (al fiului) este supusă impactului a trei metode: matriceală (cap. 2), de simulare (pe model „autentic” — cap. 3) și corelațională (numită de Boudon analiză de „dependentă” sau „cauzală” — cap. 4). Enumerarea metodelor ar putea sugera renunțarea la tratamentul markovian a proceselor de mobilitate socială dar, în fapt, această renunțare nu este completă, căci restricțiile introduse în demersul formal apropiat rezultatele capitolului 2 de ceea ce ar putea fi asimilat cu lanțuri Markov ergodice și absorbante. Dar, așa cum subliniam mai sus, meritul central al lucrării este acela de a „supune” matematica interogației sociologice, astfel încît nu se lucrează peste tot cu obiecte sociologice tratate formal, ci cu substitute matematice ale problemelor sociale. Algebra este instrument de cunoaștere și ea servește sociologului, fără a-l înlocui.

Ipotezele fundamentale cu care se operează în cap. 2 sînt următoarele: a) există posibilitatea de a clasifica structura socială în mod ordinal, într-un număr finit de categorii ierarhice distincte; b) există posibilitatea de a clasifica învățămîntul, în mod ordinal, într-un număr finit de nivele ierarhice distincte; c) un individ are o singură origine și un singur status (final); d) structura socială de origine și structura socială de statusuri sînt compuse din același număr n de clase (categorii) sociale. Conform procesului de formalizare care are loc — relativ ușor accesibil pentru un sociolog — apare evident că matricea de tranziție origine status (R) este egală cu produsul matricelor de tranziție origine-scolaritate

(*P*) și școlaritate-status (*Q*), numai într-un singur caz, ceea ce constituie mai degrabă o excepție decât o situație socialmente normală: o asemenea societate unde sistemul social asigură obținerea statusului final în funcție numai de școlaritate, este denumită de Boudon societate „meritocratică”, dar T. Rotariu, adoptând expresia lui G. Calsson (1958), o numește societate „fără efecte întirziate” sau posedind proprietatea FEL. În lucrare se arată că societățile occidentale (Franța, Suedia, S.U.A.) se abat, într-o măsură mai mare sau mai mică, de la acest „ideal” (p. 80–89). Dar utilizarea ipotezei FEL — deși tentantă în cazul general, deoarece dă relații dintre origine și status prin intermediul școlii o formă simplă —, este extrem de dificilă în situații particulare, datorită imposibilității de a traduce în limbaj matriceal legăturile dorite dintre parametri. Din acest motiv, se introduc ipoteze simplificatoare, pentru matrice și vectori, fie reducând dimensiunile acestora, fie „dotându-le” cu structuri predefinite.

În capitolul 3 (*Simularea* — denumire prin care T. Rotariu înțelege metoda folosită de Boudon în *L'inégalité des chances*, pe care acesta o desemnează ca structurală sau tipologică) se expun pe larg premisele și concluziile la care ajunge Boudon, utilizând o cale nematriceală — într-un fel nemarkoviană — pentru studiul problematicii specificate. „Esența procedurii este următoarea. În loc să se utilizeze un model algebric de relații între variabile, de la care să se poată determina valorile numerice pentru un parametru, atunci când ceilalți sînt dați (fixați), se construiește un model aritmetic particular; construcția sa, care ține cont de cîteva condiții generale, permite producerea structurilor reale” (p. 154). Acest capitol, deși conține dezvoltări valoroase ale modelelor lui Boudon, poate fi mai greu accesibil în absența comparației cu lucrarea lui Boudon și cu ecourile stîrnite de ea.

Capitolul 4 (*Analiza de corelație*) este cel mai complex studiu publicat la noi asupra analizei *path* („de dependență”) și aplicat la o problemă definită. Această modalitate de

înțelegere a legăturilor dintre variabile, care cucerește din ce în ce mai rapid domenii importante ale sociologiei, are o scurtă istorie în literatura noastră, dar se poate prevedea că va ocupa un loc crescînd în viitor. Ultimul capitol din lucrarea lui Rotariu se ocupă de o aplicație a analizei *path* în studiul mobilității sociale efectuată de Christopher Jencks și colaboratorii săi. Sistemul de variabile utilizat de către Jencks și expus *in extenso* de T. Rotariu este compus din șapte variabile (educația tatălui, statusul tatălui, indicele coeficientului de inteligență al subiectului în timpul copilăriei, nivelul școlar, indicele *QI* la maturitate, statusul fiului, venit), care, tratate *path*, se constituie într-un graf. Combătîndu-l pe Jencks care arată că setul de variabile construit de el nu poate fi considerat explicativ pentru inegalitățile școlare decât într-o măsură nesatisfăcătoare, T. Rotariu oferă serioase contraargumente unei astfel de evaluări. Luînd calculele lui Jencks, le interpretează în spiritul esențial al analizei *path* și dezvoltă, astfel, unele din concluziile capitolelor anterioare. Lectura acestui capitol este absolut necesară celor care utilizează analiza *path*, căci el amintește, în ton și substanță, de „punerile la punct” pe care matematicienii le adresau sociologilor atunci cînd aceștia se încumetau să utilizeze analiza factorială sau a structurilor latente fără o înțelegere completă a mecanismului producerii formale.

În acest fel, prin rigoarea metodologică, prin completitudinea abordării și prin însuși mesajul central, lucrarea deschide o perspectivă generoasă, favorabilă investigațiilor de profunzime ale propriilor realități. Dispunînd de un mod instrumental de a diseca relația școală — structură socială — mobilitate, se pot întreprinde analize care să conducă, pas cu pas, către depășirea manierei globaliste, nivelatoare, superficiale — încă frecventă — de descriere și înțelegere a obiectului sociologiei contemporane.

Alin Teodorescu

Laboratorul de studii și cercetări sociologice

Barry Commoner, *Cercul care se închide*, București, Edit. politică, 1980

Datorită multiplelor sale implicații pentru omenire, protecția mediului a început să constituie una dintre cele mai importante probleme ale contemporaneității, preocupînd deo-

potrivă pe specialiștii din științele tehnice, cit și pe cei din științele umane. Dezechilibrul mediului ambiant a fost provocat de o serie de factori de natură tehnologică și eco-

nomică factori care au scăpat, sub anumite aspecte, controlului social. Omul intervine asupra naturii cu ajutorul mecanismelor tehnologice a căror complexitate este condiționată de natura și importanța descoperirilor științifice, însă perspectivele generale referitoare la protecția mediului sînt limitate de tipul de societate în care trăiește omul, precum și de natura orînduirii sociale. În coordonatele acestei situații obiective, responsabilitatea socială este din ce în ce mai mare, pentru că mediul ambiant trebuie administrat în folosul populației prezente și prezervat pentru generațiile viitoare.

Problema corelației dintre natură, om și tehnică face obiectul lucrării *Cercul care se închide* în care autorul american Barry Commoner își propune, ca obiectiv principal, să descopere „care acțiuni omenești au întrerupt circuitul vieții și de ce?” (p. 16—17). Cartea are 13 capitole care cuprind 3 categorii de probleme distincte prin natura și gradul lor de generalitate. În primele 3 capitole sînt tratate aspecte privind: criza mediului ambiant, ecosfera și unele consecințe ale experiențelor nucleare.

Din opiniile unor politicieni și savanți de prestigiu internațional, cu privire la criza mediului ambiant, prezentate la începutul cărții, nu apare în mod clar direcția pe care ar trebui să o urmeze omenirea pentru depășirea stadiului actual al crizei. Considerăm că, pe această cale, publicul este avizat în mod indirect asupra complexității și greutateii pe care o prezintă găsirea unor soluții adecvate în vederea protejării naturii.

Intrucît lucrarea tratează relația dintre om și mediul ambiant sîntem de părere că se pune în termeni prea categorici problema supraviețuirii. Dacă prezentarea, în asemenea termeni, are drept scop sensibilizarea omenirii asupra situației actuale și întreprinderea de măsuri concrete, atunci poziția autorului este justificată. Cunoașterea cauzelor care stau la baza degradării mediului se dovedește din ce în ce mai necesară pentru oamenii de știință și implicit pentru oamenii politici, în activitatea de conducere a societăților umane. Mediul este dinamic, el funcționînd ca o mașină pe care omul — considerat ca făcînd parte din sistemul ambiant — prin activitatea sa, are menirea de a o ține în stare de bună funcționare.

A doua categorie de probleme cuprinde o analiză amplă și profundă a surselor crizei ambientale în S.U.A. (problema aerului din Los Angeles, a pămîntului din Illinois și a apei din lacul Erie). Poluarea aerului, apei și pămîntului, deși prezintă caracteristici distincte, datorită circuitului substanțelor din

natură, implică, totuși, o analiză și o studiere globală și nu separată. Efectuarea unor îndelungi și profunde observații asupra fenomenelor ce se desfășoară într-un cadru dat, metoda analitică utilizată, precum și formația științifică a autorului, dau acestei părți a lucrării o consistență densă și o înaltă valoare științifică.

Analist fin al fenomenelor ambientale, Barry Commoner dovedește circumspecție în evaluarea riscurilor pe care le prezintă poluarea atmosferică pentru om, evitînd stabilirea unei relații simple între cauză și efect.

Concluzia evidențiată că „aerul poluat îi face pe oameni mai bolnavi și le grăbește moartea” (p. 79) are o importanță deosebită pentru medici, demografi și oameni politici, care dețin responsabilitatea elaborării măsurilor de ameliorare a situației actuale. Analizele întreprinse de autor sînt valoroase sub raport științific, dar intrucît s-au desfășurat pe un teritoriu restrîns, asupra unor elemente reduse și ele ca număr, au o reprezentativitate limitată sub ambele aspecte (teritorial și al numărului de elemente analizate). Considerăm că numai acțiunea conjugată de integrare a tuturor cercetărilor făcute în lume este în măsură să intensifice și să accelereze acțiunile de înlăturare a pericolului pe care-l prezintă poluarea pentru omenire.

Criza mediului ambiant are implicații profunde atît pentru ecologie în general, cît și pentru societățile umane. Barry Commoner consideră, în mod just, că înlăturarea cauzelor crizei ambientale începe prin cunoașterea cauzelor sociale ale acesteia, caracterul cunoașterii trebuînd să fie de natură publică, intrucît numai așa vom putea găsi soluții adecvate. Cerința această este din ce în ce mai greu de realizat fiindcă „publicul nu prea are acces la datele științifice necesare” (p. 196). Autorul nu merge mai departe cu analiza, cu atît mai mult cu cît cunoașterea problemelor de către public reclamă, în continuare, posibilitatea participării sale la luarea deciziilor. Această participare nu se poate realiza într-o societate unde costurile materiale, cît și unele costuri sociale ascunse, sînt „plătite nu de producătorul individual, ci de public” (p. 192). Cînd tratează sensul economic al ecologiei Barry Commoner ajunge, în mod logic, la raportul dintre activitatea economică și activitatea socială. Din analiza științifică a acestui raport rezultă că trebuie schimbat sistemul economic care este bazat pe „tranzacții private și nu sociale”.

Statele lumii diferă între ele și sub raportul nivelului de dezvoltare, ceea ce implică și o responsabilitate diferită față de problematica mediului. Astfel, se susține că pentru revenirea la starea de echilibru ambiental a lumii,

țările avansate vor trebui să folosească mai puțin produse sintetice, costisitoare din punct de vedere ecologic și să recurgă tot mai mult la bunuri obținute din produsele naturale. Această soluție este parțial valabilă, întrucât cererea actuală la nivel mondial nu mai poate fi satisfăcută doar prin utilizarea produselor naturale. Pe de altă parte, însă, indiferent de nivelul de dezvoltare al țărilor, produsele sintetice necesită consumuri mari de energie și combustibili pentru realizarea lor, precum și pentru înlăturarea unor efecte nocive pe care le provoacă. De asemenea, este dificilă integrarea în circuitul natural a produselor sintetice. În lucrare nu se sesizează faptul că criza mediului ambiant afectează în mod diferențiat sistemele sociale, deși în anumite părți ale ei se arată că organizarea socială trebuie armonizată cu ecosfera; fapt realizabil numai acolo unde există proprietate comună asupra mijloacelor de producție.

În ierarhizarea considerentelor care stau la baza rezolvării situațiilor dificile actuale ale lumii, trebuie pornit de la aspectele sociale și nu de la cele ecologice — așa cum propune

autorul — care se situează pe o poziție acționalist-științifică mai ales când se referă la responsabilitatea socială activă (găsirea de soluții) a celor care explică problemele grave.

La întrebarea cum trebuie să acționăm se cere ca răspunsul să vină din partea tuturor celor responsabili de soarta omenirii printr-o acțiune concertată întrucât „ca și pericolul reprezentat de război, pericolul ecologic afectează toate clasele și, ca atare, poate fi suficient pentru a determina schimbări sociologice de neconceput în împrejurări obișnuite” (p. 278).

Reglementările juridice apărute în România cu privire la protecția mediului înconjurător demonstrează că la noi s-a creat un cadru instituțional în acest domeniu. Datorită informațiilor pe care le cuprinde, precum și unor soluții pe care autorul le propune, cartea are o valoare instructivă deosebită pentru publicul larg din țara noastră.

Trăilă Cernescu

Laboratorul de studii și cercetări
sociologice

La sociologie. Encyclopédie du monde actuel, Collection, dirigée par Charles-Henri Favrod „Le livre de poche”, Paris, 1979

În colecția *Enciclopedia lumii actuale* a apărut la sfârșitul anului trecut volumul destinat sociologiei. Lucrarea, fără pretenții deosebite atât prin format și dimensiuni (carte de buzunar, 208 p.), cit și prin informația vehiculată, ni se pare semnificativă, în special, pentru imaginea asupra sociologiei secolului nostru pe care încearcă să o acrediteze.

Pornind de la ideea că lumea actuală este într-o profundă și rapidă schimbare, *Enciclopedia lumii actuale* se vrea un tablou al noutăților aduse de secolul XX, în care au fost create — așa cum se specifică — mai mult de 50% din noțiunile și conceptele cu care operează în prezent oamenii de știință. După un scurt *aide-mémoire* — pe parcursul a cca 30 de pagini sunt reamintite momentele și elementele considerate a fi fundamentale în construcția și evoluția științei —, fiecare volum din colecție conține un dicționar de 500—600 de termeni (inclusiv nume de autori și titluri de lucrări), urmat de o bibliografie selectivă și de un index detaliat.

Volumul destinat sociologiei se conformează întocmai structurii întregii colecții, fiecare termen — așa cum ne asigură editorul — urmînd a fi citit în mai puțin de două minute, iar lucrarea putînd fi parcursă într-o manieră discontinuă, ca un ziar sau ca o revistă. Trecînd peste partea introductivă, ca și peste termenii de dicționar, ne-am oprit, în mod deosebit, asupra lucrărilor de sociologie ce au fost reținute în *Enciclopedia* pentru a semnala numele sociologilor care au fost incluși în istoria imediată a științei. Sînt prezentate paisprezece lucrări și se dau informații bibliografice și biografice referitoare la un număr de zece sociologi. Firește, în definirea termenilor sînt făcute trimiteri la numeroși alți autori și sînt amintite multe din operele sociologice de referință. Care sînt însă operele sociologice considerate „permanente ale actualității”? Le enumerăm în ordine alfabetică, așa cum sînt ele prezentate.

L'Agressivité détournée de Henri Laborit (n. 1914) abordează o „problemă fundamentală a lumii contemporane”, făcînd distincție

între mecanismele biologice și neurofiziologice, pe de o parte, și finalitatea și factorii agresivității, pe de altă parte. Agresivitatea biologică, controlată de hipotalamus, cu funcție de conservare a individului, este refulată în automatisme sociale, generatoare de afecțiuni psihosomatice. După H. Laborit, existența urbană ar da naștere unei agresivități secundare valorizată în termenii: concurență, competitivitate etc. De asemenea, antagonismele sociale n-ar fi decât expresia agresivității care se camuflează sub numele de apărare a intereselor generale, naționale sau de grup. La fel, exploatarea omului de către om ar rezulta din agresivitatea milenară paleocefalică, care se traduce în instituții autoritare și sisteme de opresiune birocratice. Deturnarea agresivității, preconizată de H. Laborit, vizează reorientarea agresivității anacronice contra celorlalți în sensul construirii unei lumi noi, a unei noi umanități prin accelerarea difuzării și planarizării informațiilor, conștientizând oamenilor problemele environmentului.

Între așa-numitele opere sociologice de referință, lucrarea *Le Bourgeois* de Werner Sombart (1863–1941), fost profesor la Universitatea din Berlin, se bucură de o prezentare necritică a conținutului ei de idei. Așa cum se știe, principala lucrare a lui W. Sombart se structurează în jurul credinței că burghezia reprezintă spiritul timpului, susținând că viața economică depinde nu în primul rând de factorii materiali, ci de factorii spirituali.

Dix-huit leçons sur la société industrielle, prelegerile de sociologie ținute la Sorbona (1955/56) de către Raymond Aron (n. 1905), remarcabile prin puterea de sinteză și originalitate (termenul de „societate industrială”, în accepțiunea lui modernă, a fost creat de R. Aron) este binecunoscută în țara noastră. Nu insistăm asupra conținutului și limitelor ei. La fel, ne este cunoscută, prin monografiile și studiile asupra lui Charles Wright Mills (1919–1962), valoarea lucrării *L'Élite du pouvoir* (1965), amplă radiografie critică a structurii puterii în S.U.A.

Mai puțin cunoscut este studiul *Esquisse d'une psychologie des classes sociales*, publicat în 1938 de Maurice Halbwachs (1877–1945) în revista Institutului de sociologie Solvay, considerat în *Enciclopedia lumii actuale* ca „una din operele clasice ale sociologiei franceze dintre cele două războaie mondiale”. Aprofundind teza evoluției trebuințelor prin raportare la clasele sociale, M. Halbwachs analizează motivația și comportamentele specifice țăranimii, burgheziei, muncitorilor etc. Apartenența la una sau alta din clasele sociale determină, remarcă M. Halbwachs, motive de acțiune specifice, făcând ca oamenii care

trăiesc în aceeași epocă, în aceeași societate să lase impresia că aparțin unor specii diferite. Cu mult timp înainte, așa cum se știe, K. Marx și F. Engels subliniaseră acest lucru cu tărie (*Manifestul partidului comunist*, *Luptele de clasă în Franța*, *Situația clasei muncitoare din Anglia* ș.a.).

La fel de puțin comentată în literatura sociologică de la noi este și lucrarea sociologului american David Riesman (în colaborare cu Nathan Glazer și Reuel Denney), *La Foule solitaire*, bazată pe o anchetă asupra atitudinilor politice față de muncă, de familie etc. efectuată în 1948/49 în S.U.A. Lucrarea, care se înscrie în orientarea „calitativă” a cercetărilor sociologice de teren, analizează sensul și evoluția societății. Autorul consideră că evoluția societății este esențial marcată de două tipuri de revoluții: Renașterea și revoluțiile politice din secolele XVII–XX. Studind-se realitățile americane, în lucrare se stabilesc trei tipuri de personalitate (*tradition-directed*, *inner-directed* și *other-directed*), corespunzând tot altor tipuri de societăți, determinate prin tendințele lor demografice.

Tipul tradițional (*tradition-directed*) ar fi specific vechilor societăți în care schimbările erau foarte lente; tipul autonom (*inner-directed*), orientat în acțiunile sale de propria conștiință, de norme și valorile interiorizate prin educație, ar corespunde secolului al XIX-lea, societății moderne fiindu-i caracteristic tipul de personalitate heteronom (*other-directed*), ghidat în ceea ce întreprinde de așteptările celorlalți față de el. În societatea contemporană — susține D. Riesman — tipurile de personalitate tradițional și heteronom se află într-o contradicție manifestată în toate domeniile de activitate. Fără a nega valabilitatea raportului societate-personalitate, menționăm că originalitatea lucrării lui D. Riesman nu este nici pe departe absolută (vezi K. Marx, chiar M. Halbwachs). În plus, această lucrare prezentată ca reprezentativă pentru secolul nostru simplifică mult problematica determinismului social, propunând o tipologie totuși vagă, neoperațională.

Bazată pe multiple anchete, statistici și studii monografice, lucrarea *Les Héritiers* (1971) de Pierre Bourdieu și Jean Claude Passeron analizează „privilegiul cultural”, inegalitatea accesului la învățământul superior, mecanismele prin care în societatea capitalistă descendenții categoriilor defavorizate sînt îndepărtați continuu de învățămînt.

În lista celor mai semnificative contribuții sociologice ale ultimului veac este inclus și studiul *Le Nouvel État industriel* (1967) publicat de John Galbraith (n. 1908) în S.U.A. Descriind sistemul economic american, stu-

diul se vrea o replică la distanță de un secol față de *Capitalul* lui K. Marx. Simplificarea excesivă a realităților social-economice, tratarea nediferențiată a acestor realități, soluțiile adesea utopice mențin însă, ca valoare, studiul lui J. Galbraith la aceeași distanță învers măsurată în timp.

Peinture et Société analizează pictura italiană a celui fascinant Quattrocento ca mod convențional de expresie introdus în artă de Renașterea italiană. Lucrarea lui Pierre Francastel (1900–1970) extinde analiza până la artă contemporană, interpretată ca un nou sistem de reprezentare plastică, în funcție de o atitudine colectivă determinată.

Este apoi prezentată lucrarea lui Michel Crozier (n. 1922), profesor la Universitatea Nanterre și Harvard, elaborată în anii premergători mișcărilor studentești din mai 1968 și publicată sub titlul *La Société bloquée*. Blocată de centralizarea birocratică, societatea industrială franceză resimte puternic consecințele unui stil administrativ bazat pe metode de decizie fondate pe o comunicare inadecvată. Deblocarea acestei societăți este întrevăzută de M. Crozier prin dezvoltarea graduală în toate compartimentele vieții sociale a sistemelor de relații și de negociere în vederea cooperării umane.

Cu deplin temel, între cărțile de sociologie ale secolului este prezentat și volumul *Sociologie et Anthropologie* (1950), o fundamentată culegere de studii ale etnografului și sociologului francez Marcel Mauss (1872–1950), care a influențat prin activitatea sa atât sociologia modernă, cât și lingvistica, psihologia și istoria religiilor. Tinzind către o cunoaștere totală a omului, M. Mauss face apel la etnologie și psihologie, analizând raporturile acestora cu sociologia. Rămân în acest sens clasice studiile privind *mana* ca expresie a sentimentelor sociale, analiza raporturilor sociologiei cu psihologia, ca și teoria lui M. Mauss despre relația dintre societate, spirit și corp.

Făcând excepție, în *Enciclopedia lumii actuale* este inclusă și o lucrare ce a apărut în secolul trecut: *Le Suicide* (1897), de Emile Durkheim (1858–1917), lucrare binecunoscută, asupra căreia nu stăruim.

Lipsa operelor sociologice ale secolului nostru se încheie cu *Le Système totalitaire* (1951) de Hannah Arendt (n. 1906), *Technique et Civilisation* (1934) de Lewis Mumford (n. 1895) și *Travail en miettes* (1956) de Georges Friedmann (1902–1977). Politologul american de origine germană H. Arendt, luând în studiu (în principal) sistemul nazist, dezvăluie mecanismul puterii totalitare, diferit prin esență de alte forme de opresiune (despotism, tiranie, dictatură). Fără a face disocierea impuse, lucrarea lui H. Arendt se constituie totuși ca o puternică „priză de conștiință”.

Ultimele două lucrări se aseamănă prin problematica abordată (raportul muncă-societate) dar se diferențiază prin nivelul de generalitate, prin modalitatea de abordare și prin perspectivele pe care le deschid. Lewis Mumford tratează într-o perspectivă istorică tehnica modernă, care — în concepția sa — a fost precedată de o lungă perioadă (de la anul 1 000 la 1 750) a evoluției omenirii (faza eotehnică, bazată pe energia apei și a vântului). Fazele dezvoltării tehnicii moderne (paleotehnică și neotehnică), având fiecare surse de energie specifice (cărbunele, electricitatea, petrolul), culminează cu automatizarea producției, care va duce — își exprimă L. Mumford încrederea — la regenerarea umanismului. Georges Friedmann, recunoscut specialist în studiul muncii, răspunzând întrebării: „încotro evoluează munca umană?”, descrie, în lucrarea mai sus amintită, munca repetitivă și parelară, precum și efectele ei asupra *loisirului*. Modalitatea de abordare este mai degrabă transversală decât istoric-longitudinală. Spre deosebire de L. Mumford, reputatul sociolog francez este mai puțin optimist: automatizarea nu va reuși să umanizeze munca. Atenția trebuie îndreptată spre organizarea timpului liber.

Ce imagine asupra sociologiei contemporane își poate face cititorul *Enciclopediai lumii actuale*, dacă ia în considerație propusa listă a celor paisprezece lucrări? Contribuția secolului nostru la dezvoltarea sociologiei, ca și contribuția sociologiei la analiza, explicarea și perfecționarea societății secolului nostru sînt — după opinia noastră — foarte parțial prezentate. Se face abstracție de dezvoltarea sociologiei în țările socialiste, de afirmarea sociologiei în țările în curs de dezvoltare. Se încearcă astfel să se acrediteze ideea — evident, în discordanță cu realitatea — că semnificativă ar fi doar contribuția sociologiei burgheze, orientată spre descrierea, explicarea și rezolvarea problemelor lumii capitaliste. Dar, chiar și sociologia occidentală este limitativ prezentată, ignorîndu-se multe din lucrările apărute după 1900, care au marcat evoluția acestei științe și care au contribuit semnificativ la înțelegerea societății moderne. Sînt omise — după părerea noastră nejustificat — lucrări de referință cum ar fi: *The City* (1925), *Middletown* (1929), *Social Mobility* (1927), *The People's Choice* (1944) ș.a. Nu sînt prezentate marile anchete britanice asupra clasei muncitoare de la începutul și pînă la jumătatea secolului al XX-lea, nici lucrările către Clubul de la Roma. Înțelegem foarte bine că, într-o enciclopedie de dimensiunile celei coordonate de Charles-Henri Favrod, nu pot fi incluse toate operele semnificative, sîntem totuși nedumeriți de subiectivitatea selecției, subiectivitate evidențiată și în alcă-

tuirea listei personalităților care s-au impus în sociologia mondială prin studiul societăților moderne.

Cu excepția lui Max Weber (1864–1920) și M. McLuhan (n. 1910) personalitățile — fișe de autor — sînt fie franceze, fie americane. Alături de binecunoscuții sociologi americani Talcott Parsons (1902–1979) și Paul Lazarsfeld (n. 1901), printre personalitățile sociologiei contemporane figurează și publicistul Vance Packard (n. 1914), autorul lucrărilor *Persuasiunea clandestină* (1957), *Măiestria de a risipi* (1960), *Asaltul piramidei sociale* (1962), *O societate fără apărare* (1964) s.a. Fără îndoială că V. Packard a contribuit mult la introducerea și popularizarea unor teme noi în sociologia americană. Omiterea unor sociologi de renume mondială ca J. L. Moreno, R. Merton nedumerește totuși.

Sociologii francezi se bucură în *Enciclopedia lumii actuale* de o reprezentare privilegiată. Pierre Bourdieu, Henri Lefebvre, Edgar Morin, Jean Stoetzel și Alain Touraine reprezintă — în viziunea *Enciclopediei* — sociologia franceză contemporană. Lipsesc însă dintre fișele de autor: M. Mauss, G. Gurvitch, G. Friedmann.

În spațiul limitat al acestor consemnări nu ne-am asumat deloc sarcina de a încerca să repunem în drepturi pe un sociolog sau altul, de a reconsidera o operă sau alta. Prezentarea listei lucrărilor și a personalităților constituie doar un argument pentru a ne exprima opinia că sociologia contemporană este mult mai complexă decît se înfățișează în *Enciclopedia lumii actuale*.

Septimiu Chelcea

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Pentru o nouă ordine internațională în domeniul informației

În ultimii ani, preocupările pentru debateră principiilor fundamentale ale noului ordin internațional în domeniul informației sînt din ce în ce mai frecvente, sugerînd marelui interes de care se bucură acest subiect în cadrul tuturor țărilor lumii, indiferent de mărimea lor.

Antrenînd în discutarea unor astfel de probleme specialiștii din discipline foarte diferite și abordînd o gamă largă de aspecte (de la utilizarea națională și internațională a mass-media pînă la elaborarea unei strategii globale în acest domeniu), studiile asupra principiilor care trebuie să stea la baza noului ordin internațional în domeniul informației sînt deosebit de ample și de nuanțate ca tematică. Din cadrul lor, ne-am oprit, îndeosebi, asupra a două articole publicate în două reviste diferite, avînd însă un conținut tematic similar.

Studiul finlandezului Tapio Varis*, prof. dr. doc. la Universitatea din Tampere, director al Research Peace Institute — din același oraș — și expert UNESCO în domeniul comunicării de masă, preocupat de necesi-

tatea eliminării unora dintre marile obstacole care stau în calea îndeplinirii prevederilor Actului final (al Conferinței europene pentru securitate și cooperare, din 1975), se ocupă de locul și rolul deținute în sistemul internațional al comunicării de masă de către companiile transnaționale de mass-media.

El face un scurt istoric al constituirii acestor companii, arătînd că apariția lor a fost condiționată de existența sistemului transnațional al economiei de piață, adică de exportul de capital. Modificarea survenită în cursul anilor '50 în ceea ce privește orientarea investițiilor străine, dinspre transporturi, petrol și minerit, spre operațiile bancare, publicitate și industriile mass-media, în corelație cu inovațiile tehnologice din sfera comunicațiilor internaționale, au antrenat dezvoltarea vertiginosă „a unor rețele de unități de producție și de desfacere mass-media, diseminate în numeroase țări și coordonate de cîte un cartier general, pe baza unei strategii globale”. În consecință, în special în țările slab dezvoltate, dar nu numai în acestea, marketingul ideilor, al gusturilor, al scopurilor și valorilor insuflate masei de consumatori se află sub controlul TNC (al Companiilor transnaționale de mass-media), al forței lor de manipulare conform propriilor interese. TNCurile cuprind atît industria „hardware” (de echipament electronic mai ales,

* Tapio Varis, *The Mass Media TNCs: An Overall Review of their Operations and of Control Options, Cooperation and Conflict*, „Nordic Journal of International Politics”, nr. XIII, 1978, p. 193–213.

necesar producătorilor mass media — pentru stațiile de radio, tv, pentru producția de filme ș.a. — cit și de echipament de recepție a mesajelor mass-media — aparate de radio, televizoare etc.), precum și industria „software” (de realizare a mesajelor mass-media: filme, emisiuni radio și tv, casete, discuri, ziare, reviste etc.).

Autorul opinează că documentele O.N.U. referitoare la trusturile transnaționale în general (indiferent de profilul lor) nu reușesc să analizeze rolul TNC în structura și sistemul de putere transnațională. Cele mai recente documente abordează această problemă în cadrul Noul ordin economic internațional. Or, se sugerează, ea ar putea fi mai propice studiată în limitele conceptului de Nouă ordine internațională a informației.

Activitatea TNCurilor se caracterizează în principal prin următoarele: a) TNC posedă sau controlează o industrie străină de mijloc de comunicare (editura, stație de tv, companie producătoare de filme ș.a.); b) TNC posedă sau controlează o rețea străină de marketing (sistem de distribuție, birouri etc.); c) TNC controlează vânzările străine ale produselor mass media (dețin o poziție dominantă pe piața lumii).

„Există presiuni politice pentru a include în categoria mass media T.N.C., unele instituții de stat și altele nonparticulare, care operează la scară internațională în acest domeniu”.

Prezentarea structurii și analiza funcțiilor TNC este întreprinsă de Tapio Varis pe următoarele sectoare de activitate:

1) *Agențiile de știri*: Associated Press (A.P.), United Press International (U.P.I.), Agenția France Presse (A.F.P.), Reuters și Telegrafnoie Agentstvo Sovetskovo Soiuz (TASS).

2) *Agențiile de file de știri*: Visnews (engleză), UPITIN (anglo-americană) și C.B.S. News (americană) ș.a.

3) *Televiziunea transnațională*. Alci autorul consideră că principala pondere a programelor importate o dețin producțiile tv. americane și engleze. De aceea, el amintește doar companiile de profil din S.U.A. și Marea Britanie, fără să menționeze însă, și companiile proprietate de stat din țări necapitaliste cu activitate internațională importantă. În enumerarea lui figurează: M.C.A.-Tv. ca fiind principalul producător-distribuitor de filme tv. Alți mari distribuitori de filme americane: W.C.I. (Warner Brothers), Columbia Pictures, Viacom și, într-o măsură mai mică, Twentieth Century-Fox, Metro-Goldwin Mayer, Paramount și United Artists; în Anglia el menționează: British Broadcasting Corporation (B.B.C.), care e și comercializează în străinătate produsele printr-o companie separată.

4) *Industria filmului, a discurilor și a editurilor*. Filmele S.U.A., împreună cu cele franceze, italiene, britanice și vest-germane alcătuiesc 80–90% din totalul filmelor importate în țările nesocialiste. În țările socialiste europene numărul filmelor importate este în general mai mic, iar în rândul acestora sînt mai bine reprezentate producțiile din diverse țări socialiste. Cele mai importante companii americane de filme au fost menționate anterior.

În ce privește producția și distribuția internațională de discuri, pozițiile dominante sînt deținute de CBS Records (S.U.A.), EMI Records (britanică) și Polygram (olandeză-vest-germană).

Printre cele mai mari companii editoriale transnaționale sînt McGraw Hill și MacMillan din S.U.A., Bertelsman AG din R.F.G., Hachette din Franța, Verenigde Nederlandse Uitgeversbedrijven din Olanda și Thompson din Marea Britanie. Se amintește, de asemenea, că 80% dintre cărțile exportate de U.R.S.S. sînt destinate țărilor socialiste europene. Unele ziare și reviste au un caracter transnațional: „New York Times”, „Washington Post”, „Los Angeles Times”, „International Herald Tribune”, „Reader's Digest”, „Time”, „Newsweek International”, comicurile Disney production — pentru a le enumera doar pe cele americane.

5) *Publicitatea transnațională*. Principalele agenții de publicitate din lume menționate sînt: Interpublic Group of Cos. (S.U.A.), Dentsu Advertising (Japonia) și J. Walter Thompson Co. (S.U.A.). În raport cu cifra lor de afaceri, 14 dintre primele 15 companii de publicitate sînt americane.

6) *Industria transnațională „hardware”*. Piețele mondiale ale industriei electronice sînt dominate de TNC-uri avînd cartierele generale în S.U.A., R.F.G., Olanda, Japonia și Franța. În fruntea lor se situează Eastman Kodak (S.U.A.), Philips (Olanda), R.C.A. (S.U.A.), Matsushita (Japonia), C.B.S. (S.U.A.) și Sony (Japonia).

Statisticile minuțioase prezentate de autor în acest studiu, pentru fiecare din domeniile de activitate ale TNC, redau cifrele de afaceri și cotele din producția proprie destinate exportului, în cazul principalelor TNC-uri care fac obiectul analizei sale.

În final Tapio Varis se pronunță pentru instituirea unui control a unor reglementări privind activitatea TNC, astfel încît acestea să nu afecteze independența statelor importatoare și să nu frîneze decolonizarea din domeniul comunicării de masă și al informațiilor. De fapt, această acțiune exercitată la palierul mass-media se răsfrînge mult în afara domeniului respectiv.

Autorul arată că UNESCO este implicat de câțiva ani în elaborarea unui cod etic pentru mass-media. În cadrul acestei acțiuni, susține el, nu se acordă însă suficientă atenție TNC-urilor (a căror definire continuă să fie vagă, neoperațională). Oricum, reglementarea comunicării de masă internaționale nu poate fi despărțită de ideea libertății informației. S-a depus deja o activitate notabilă pentru echilibrarea drepturilor și a responsabilităților mass-media care operează la scară transnațională. În unele țări s-au luat o serie de măsuri concrete pentru controlul TNC.

În vederea instituirii unei noi ordini internaționale în domeniul informațiilor, este necesară însă studierea și inventarierea riguroasă a TNC-urilor, pentru a se putea elabora definiția lor exactă, instituirea unui cod de comportament pentru TNC-uri și dezvoltarea unor surse alternative de informare (de pildă, a unei Agenții de știri a țărilor nealiniate etc.). „Atât politica națională cit și cea transnațională din domeniul comunicării de masă ar trebui să orienteze în așa fel resursele umane și financiare încât să corespundă în cel mai înalt grad dezvoltării economice și scopurilor culturale ale fiecărei țări”, conchide autorul.

Al doilea studiu* semnat de Wolfgang Kleinwächter se ocupă de *Implicații internaționale ale utilizării mass media*. Concomitent cu o minuțioasă exegeză a „Declarației asupra principiilor fundamentale privind contribuția mass-media la întărirea păcii și a înțelegerii internaționale, promovarea drepturilor omului și combaterea rasismului, apartheidului și incitării la război”, adoptată la 26 noiembrie 1978 la Paris, de către cea de-a XX-a Conferință generală a UNESCO, autorul analizează stările de lucruri care au făcut-o necesară.

El reliefează astfel, în mod justificat, îngrijorarea suscitată de felul în care este utilizat uriașul potențial al mijloacelor de comunicare de masă în soluționarea marilor probleme cu care se confruntă omenirea: pacea și dezvoltarea. Forța de persuasiune a celor 25 510 stații de radio și tv, (care transmit pentru un miliard de aparate de radio și respectiv 400 de milioane de televizoare) și a acelor aproximativ 8 000 de titluri de ziare (cu un tiraj cotidian de 400 de milioane exemplare) este fără îndoială considerabilă. Din acest motiv, mai ales în anii '70, s-au depus eforturi notabile în direcția reglementării internaționale,

a stabilirii unor norme obligatorii pentru toate statele, în planul utilizării mass-media.

Fidel unor canoane dogmatice, în descrierea furtunoaselor dezbateri consacrate acestei teme, sub egida UNESCO (la conferințele 16, 17, 18, 19 și 20) autorul separă în bloc pozițiile țărilor capitaliste de cele ale celorlalte state. Firește, în realitate ele au fost și sînt mult mai nuanțate. Principiile în jurul cărora s-au concentrat aceste dezbateri, dată fiind aparenta lor contradicție, au fost: libertatea informațiilor și respectiv responsabilitatea statelor decurgînd din modul de utilizare a mijloacelor de comunicare de masă aflate sub legislația lor. În cele din urmă s-a convenit asupra faptului că nu poate exista o libertate absolută a informațiilor, adică independentă de semnificațiile vehiculate. *Declarația UNESCO* statuează tocmai acest lucru — în cele 17 paragrafe ale preambulului său și în cele 11 articole — și anume, limitarea libertății informațiilor și necesitatea respectării principiilor general acceptate ale vieții internaționale. Înțelesul acordat libertății presei de către cea de-a XX-a Conferință generală UNESCO reiese limpede din formulările privind sarcinile și obiectivele mass-media, normele internaționale și interne (de stat) cărora acestea le sînt subordonate, precum și din prefigurarea unei restructurări a formei actuale de realizare a schimburilor internaționale de informații.

Astfel, se stipulează că „mass-media trebuie să contribuie în mod substanțial la apărarea păcii, la lărgirea comunicării între popoare, la apărarea drepturilor omului împotriva rasismului, apartheidului și a instigării la război” că ele „sînt chemate să acționeze pentru înlăturarea ignoranței și a neînțelegerilor dintre popoare, să sprijine adoptarea de către state a unor măsuri politice menite să reducă tensiunile internaționale, să țină seama, în activitatea lor, de interesele fundamentale ale popoarelor ca și cele ale fiecărui om în parte” (în domeniul educației, al muncii, al *loisirului* etc.). Totodată, se menționează că „mass-media nu acționează într-un domeniu juridic liber”, ele trebuind să țină seama de normele și convențiile internaționale, respectînd țelurile și principiile Cartei O.N.U. ca și hotărârile legislative și administrative ale diverselor state membre. Deși principiile respectării suveranității de stat și al neamestecului în treburile interne nu sînt formal invocate, cerința respectării lor în utilizarea mass-media este neîndoielnic implicată în *Declarație*.

În schimb, responsabilitatea statelor în fluxul internațional al informațiilor este mult mai puțin conturată. Autorul nu realizează din păcate acest neajuns al *Declarației*, care ar putea avea repercusiuni indesezirabile în

* Wolfgang Kleinwächter, *UNESCO. Deklaration über die Rolle der Massenmedien in den internationalen Beziehungen*, în „I. P. W. Berichte”, nr. 3/1979, revistă editată de Institut für Internationale Politik und Wirtschaft din R.D.G.

eventualitatea unui conflict internațional în această sferă. Articolul XI al *Declarației* arată doar că „statele membre, reprezentând prevederile legale și obligațiile internaționale, trebuie să garanteze existența condițiilor favorabile activității mass-media în conformitate cu prevederile Declarației drepturilor omului și ale Convenției asupra drepturilor civile și politice adoptată de Adunarea Generală O.N.U. în 1966”. Or, garantarea acestor condiții este relativ facilă în timp ce asigurarea respectării lor de către monopolurile mass-media este extrem de dificilă. Declarația însă nu menționează nimic în legătură cu responsabilitatea statelor de pe teritoriul cărora sînt dirijate aceste monopoluri — în cazul în care activitatea lor ar contraveni normelor internaționale.

Autorul acordă o atenție specială acelei părți din *Declarație* care se pronunță pentru modificarea structurii actuale a schimbului de informații, în favoarea creării unui sistem internațional de informații aparținînd țărilor în curs de dezvoltare, a realizării unui echilibru și a unei reciprocități în schimbul de informații, astfel încît să se contracareze unilateralitatea sistemului actual, în care monopolurile mass-media, economicește puternice, domină piața mondială a informației — de pe pozițiile politice ale neocolonialismului.

Ph. Saint Marc, *Progrès ou déclin de l'homme ?*, Paris, Storey, 1978

Procese caracteristice lumii actuale antrenează — prin amploarea, intensitatea și ritmurile lor fără precedent — consecințe deosebit de profunde atît pentru dinamica și mecanismele de autoreglare a vieții sociale, cit și pentru situația și condiția omului contemporan. Investigarea conținutului și a determinismului propriu proceselor sociale, descoperirea tendințelor de desfășurare a acestora în viitor, descifrarea semnificației lor pentru statutul existențial și valoric al omului, dobîndesc, astfel, o rezonanță maximă în conștiința de sine a epocii noastre și, deci în cîmpurile de preocupări ale unui mare număr de discipline, de cele mai diverse profiluri și orientări metodologice. Între perspectivele de abordare a acestor aspecte se înscriu, cu o tot mai largă audiență, preocupările de ecologie social-umană. Unei astfel de direcții îi

Generos în redarea și comentarea textului *Declarației* — subliniind îndeosebi meritele U.R.S.S. și R.D.G. în formularea și adoptarea ei — autorul este însă mai parcimonios în precizarea contextului social-politic și tehnologic în care aceasta s-a finalizat. Avem în vedere omiterea faptului că principalul factor care a accelerat adoptarea *Declarației* îl constituie reușita experiențelor cu sateliții de difuziune (ale căror unde-emisiuni pot fi recepționate direct de către posesorii de televizoare, fără modificări ale antenei) pe fundalul existenței a două rețele internaționale operaționale de sateliți de comunicații: Intelsat și Intersputnic și a unei rețele internaționale experimentale — Symphonie (proprietate a R.F.G. și Franței).

Tocmai această primejdie de bulversare a cadrelor statale prin comunicația tv. internațională, fără opreliști, de posibilă desconsiderare a condiționării social-istorice și culturale a națiunilor prin bombardarea lor cu mesaje tv. neadecvate, servind scopuri străine sau chiar ostile, a determinat urgentarea punerii la punct a aprobării *Declarației* amintite care, cu toate imperfecțiunile ei, este de preferat absenței oricărei reglementări internaționale în domeniul utilizării mass-media.

Radu Simon

Academia „Ștefan Gheorghiu”

apartine și lucrarea lui Ph. Saint Marc, intitulată *Progres sau declin al omului?*

Demersul întreprins de Ph. Saint Marc are ca punct de plecare și, totodată, ca principiu de valorizare ideea că adevărata misiune a unei civilizații trebuie să fie progresul omului, ameliorarea condiției sale fizice, psihice și morale. Acestor opțiuni le atașează din perspectiva ecologiei, convingerea că progresul omului este cantonat în cadrul de viață, respectiv în structurile care compun mediul fizic (aerul, apa, betonul, poluarea...), social (relațiile dintre indivizi în muncă, loisir, habitat...) și politic (raporturile instituite între cetățeni și guvernanti în sistemul puterii). Prin prisma acestor considerații de ordin general, Ph. Saint Marc analizează trăsăturile civilizației contemporane. Invocînd recrudescența unor fenomene negative — maladii

mentale, consumul de droguri, sinucideri, mortalitatea datorată unor boli considerate ale epocii — și calculând un indice al fericirii, el se crede îndreptățit să tranșeze concluzia, aspirând la o valoare de adevăr generală, potrivit căreia, în ciuda sporirii puterii tehnice și a unei spectaculoase acumulări de bunuri materiale, omul s-ar afla azi într-un grav declin, datorat deteriorării accelerate a echilibrului ecologic, respectiv, a mediului fizic și social.

Analiza pe care o întreprinde Ph. Saint Marc are în vedere unele aspecte reale proprii statelor capitaliste, reușind în parte să atragă atenția asupra unor probleme ce solicită o grabnică soluționare în scopul prevenirii sau diminuirii consecințelor lor negative. Căutând explicații pentru starea de declin în care se află omul în lumea de azi, autorul consideră că situația și condiția omului sînt determinate în cadrul de viață, iar mijloacele pentru a produce mutații în structura acestuia sînt economia și politica. De aceea, el susține că deteriorarea accelerată a echilibrului ecologic care a condus la starea de declin a omului s-ar datora unei politici a creșterii economice, fondată pe o ideologie „materialistă”, care reduce în mod artificial bunăstarea, la producerea și acumularea indefinită a bunurilor materiale, în detrimentul celor spirituale.

A venit timpul — după părerea autorului — să se dea prioritate economiei lui „a exista” asupra economiei lui „a avea”, urmărindu-se ca obiectiv esențial al activității umane „a exista mai mult” în locul lui „a avea mai mult”. Acesta ar implica trecerea de la economia „productivistă” la economia „ecologică” care să facă sinteza economiei bunurilor materiale și economiei bunurilor nemateriale, dînd prioritate celor din urmă.

După tipurile de economie, Ph. Saint Marc distinge trei forme de societate: societatea puterii, societatea materialistă și societatea umanistă. „Societatea puterii” orientează întreaga sa economie spre dezvoltarea forței militare și aparatului de stat, alienînd omul în profitul statului; „Societatea materialistă” caută esențialmente să *multiplieze bunurile materiale, sacrificînd omul, lucrurilor*; „Societatea umanistă” vizează să elibereze omul de dubla tiranie a statului și a banului, pentru că el poate progresa fără limite în cele trei dimensiuni ale sale: psihică, morală, fizică. Autorul ajunge astfel la concluzia că societatea materialistă este o societate de *regresiune* pentru că, deși produce un progres al nivelului de viață sau al științei, ea antrenează declinul continuu, tragic și inexorabil al valorii umane. În fața acestei crize materialiste, care are deosebit de autodistrugere a umanității, prin sfidarea și dezagregarea omului, prin eliminarea naturii, singura speranță de feri-

cire și alternativă de supraviețuire este o „politică umanistă”, întemeind o „economie ecologică”.

Vrînd să redea întreaga măsură a gravelor erori ce pot decurge din raționamente unilateralizatoare, formulate pe baza unor judecăți nenuanțate, supralicitînd imprecizia termenilor utilizați, Ph. Saint Marc susține că „înfruntarea decisivă nu ar fi astăzi între capitalism și marxism (termen prin care autorul înțelege socialism), deoarece amîndouă sînt *materialisme*, ce au comun o filozofie despre om și o concepție asupra creșterii economice și care amenință și unul și altul civilizația. Ea are loc între materialism și umanism” (p. 38—39). Prin prisma acestei aprecieri, în prima parte a lucrării autorul își propune o analiză a societății materialiste, ca societate de *regresiune*, insistînd asupra proceselor: „autodistrugerii morale, psihice și fizice” a omului; depersonalizării; „influenței” ecologice; dinamicii distrugerii etc.

Ph. Saint Marc conchide că tipul de dezvoltare „materialistă” duce la agravarea continuă a trei dezechilibre permanente, aparent disociate, dar în realitate simultane și în legătură unele cu altele: poluarea, cancerizarea și inflația, care se manifestă asupra producției, sănătății, schimburilor, conducînd la dezangajarea sistemelor tehnologice, biologice și economice și creînd, prin acesta grave pericole pentru situația omului. Avînd pretenția de radiografie a societății contemporane, îndeosebi a celei capitaliste occidentale, demersul critic al lui Ph. Saint Marc nu reușește să descopere sau eludează în mod voit cauza esențială a tuturor fenomenelor și contradicțiilor pe care le dezbate, și anume, natura relațiilor de producție și sociale. Din acest motiv concluziile la care ajunge precum și soluțiile pe care le preconizează nu numai că nu reușesc să convingă, dar în multe situații angajează poziții ideologice retrograde. Cea mai gravă dintre acestea este cea care susține „convergența” capitalismului și socialismului sub aspectul regresului valorii umane, prin „predominanța dată bunurilor materiale față de bunurile nemateriale, nivelului de viață, față de cadrul de viață, civilizației obiectului față de civilizația mediului” (p. 171—172).

În partea a II-a a lucrării, Ph. Saint Marc își propune să prezinte sub formula „fericirea prin umanism” o alternativă la criza actuală. Din această perspectivă el discută: problema „umanismului”; repersonalizarea omului; o gestiune umanistă a societății printr-o

nouă creștere; politica ecologică a sănătății; politica de amenajare a timpului; conversiunea ecologică a economiei. Reluând ideea că pericolele esențiale ale civilizației actuale sînt depersonalizarea și lezarea vieții pe pămînt, Ph. Saint Marc susține că alternativa nu poate fi decît o civilizație umanistă, care trebuie să realizeze înflorirea personalității și fortificarea vieții. Dezbaterea acestor aspecte pune în evidență, deosebit de pregnant, limite de ordin ideologic care afectează nu numai rigoarea raționamentelor dar anulează în fapt încercarea de a găsi o alternativă la situația actuală. După ce a criticat în mod vehement societatea capitalistă pentru că antrenează depersonalizarea omului, Ph. Saint Marc devine un apărător al ei, considerînd că numai în cadrul democrației occidentale ar fi posibilă libertatea. În schimb, el face aprecieri tendențioase, lipsite de orice fundament la adresa societăților socialiste, considerîndu-le incompatibile cu dezideratul libertății. În viziunea sa, pentru a trece de la materialism la umanism, trebuie schimbată baza sistemului de activitate și substituită progresiv *civilizația obiectivului* o *civilizație a mediului*. Progresul presupune fortificarea vieții, în vederea *repersonalizării* omului, prin fortificarea celor trei sisteme vii — natura, omul și economia. La rîndul ei aceasta ar presupune dezvoltarea mecanismelor de *autoreglare*, pentru a stăpîni poluarea, cancerizarea și inflația.

Ph. Saint Marc lansează ideea „*repoezității lumii*” prin care înțelege universalizarea puterii de creație. „O civilizație, umanistă va oferi fiecăruia maximum de ocazii de a crea sub formele cele mai diverse: a decide, a conduce, a fabrica, a imagina...” (p. 216). În acest scop ar fi necesare: descentralizarea puterii, mărirea numărului celor care iau parte la luarea deciziei; crearea de unități de gestiune de mărime mijlocie; „*declericalizarea*” responsabilității, instaurarea unui nou tip de relații între „clerici” și „laici” în exercitarea puterii; transferarea unei părți a atribuțiilor tehnocrației de stat organelor locale prin *descentralizare*; „*detehnicalizarea*” societății occidentale, reechilibrarea echipelor de conducere prin reducerea numărului și importanței „*inginerilor*” în favoarea „*poeților*”; *personalizarea* fiecărui cadru de viață: locuință, cartier, oraș, regiune și lupta contra unei uniformizări a mediului care nivelează indivizii; dezvoltarea unei solidarități universale. Pentru ca acest „umanism” să nu rămînă

în starea de utopie, Ph. Saint Marc propune o „*gestiune umanistă a societății*”. „Gestiunea umanistă” ar aduce trei inovații esențiale: 1) stabilirea drept scop fundamental al activității societății, multiplicarea bunurilor materiale favorizînd „îmbogățirea” psihologică a oamenilor și conducerea societății în maniera creării unui *umanism multidimensional*; 2) prevenirea daunelor mai ales decît remedierea efectelor; 3) menajarea Terrei și căutarea acelor procedee de utilizare a naturii care să fie fizicește mai economice.

Echilibrul ecologic este, în consecință, pentru autor — condiția necesară a reîntoarcerii Occidentului la echilibrele economice fundamentale: evitarea șomajului și dezastrului financiar prin soluția ecologică a reducerii risipei de energie și materii prime; reechilibrînd schimburile fără a încetîni activitatea economică, reorientarea întregii economii industriale spre cicluri ecologice, utilizînd la maximum „*bogații*” ca soarele, vîntul, căldura subsolului și reducînd astfel risipa prin economisirea energiei și prin recurgerea la tehnologii proprii; redistribuirea masivă a mijloacelor financiare consacrate dezvoltării.

Considerînd că „umanismul este libertatea, plus ecologia și spiritualitatea” (p. 388), Ph. Saint Marc schițează o „civilizație nouă” care refuză, în același timp, obiectivele capitalismului și ale socialismului, cultul banilor sau cel al statului și care preconizează: intervenționismul public contra tuturor formelor de mizerie; „deschiderea” naturii pentru toți; supranaționalitatea; renașterea regiunilor și a civilizației rurale; refuzul gigantismului urban; necesitatea echilibrului între populație și spațiu; respectul naturii; necesitatea unui pluralism cultural, economic, politic și sociologic pentru a evita precaritatea oricărei „monoculturi” (p. 395—396).

În pofida unor limite tributare premiselor ideologice de la care pornește, lucrarea lui Ph. Saint Marc semnalează și atrage atenția asupra unor probleme de cea mai mare importanță în epoca contemporană. Prin aceasta, precum și prin unele din dezideratele pe care le formulează, ea prezintă interes pentru un cerc larg de specialiști din diverse domenii de cercetare: ecologie, sociologie, viitorologie, politologie, economie ș.a.

Lucreția Văcar

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Amintore Fanfani, *Capitalismo, socialità, partecipazione*, Milano, Mursia, 1976

Criza generală a capitalismului, accentuarea consecințelor negative ale problemelor globale au intensificat, în ultimii ani, dezbaterile în legătură cu funcționalitatea și perspectivele societății capitaliste. Dacă într-o anumită perioadă, capitalismul era contestat mai ales de către partidele clasei muncitoare și teoreticienii marxisti, astăzi atacurile sînt inițiate și de alte forțe și orientări politice și ideologice. Printre acestea amintim unele partide, uni teoreticieni și organizații politice ale oamenilor muncii de orientare catolică din țările capitaliste dezvoltate. În acest sens A. Fanfani, lider și ideolog al Partidului democrat-cristin, într-una din ultimele sale lucrări, își propune să discute aspectele negative ale societății capitaliste și căile de urmat pentru a construi, potrivit opiniei sale, o societate alternativă, alta decît societatea burgheză. Lucrarea — după cum menționează autorul — se înscrie într-un efort mai general de „construire a unor sisteme care vor înlătura daunele provocate de capitalism” (p. 70), sisteme care să nu înlocuiască dezavantajele capitalismului cu alte dezavantaje.

Pentru a demonstra că societatea capitalistă este depășită din punct de vedere istoric, A. Fanfani recurge la o amplă analiză și argumentare. Astfel, este de părere că societatea capitalistă nu trebuie identificată cu diferite forme de organizare economică, socială, politică precapitaliste. „Capitalismul — scrie autorul — este un fenomen complex care nu poate fi redus numai la latura sa economică; el este un fenomen original, n-a existat mai devreme de secolele XIII-XIV. Reducerea lui la unul din multiplele sale aspecte înseamnă falsificarea lui” (p. 19). De asemenea, definirea capitalismului nu se poate face nici prin simpla însumare a conceptelor economice, politico-sociale, etico-psihologice și sociologice. Pornindu-se de la constatarea că majoritatea autorilor sînt de acord cu ideea că exemplul tipic de viață economică capitalistă îl oferă cele mai dezvoltate state din Europa occidentală la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în lucrare se susține că, din punct de vedere economic, capitalismul se caracterizează prin cel puțin trei trăsături. El este un sistem economic construit de burghezii care consideră că activitatea economică trebuie să fie raționalizată de către fiecare individ după principiul obținerii unui profit maxim cu cheltuieli minime, principiu care a stat la baza transformării exploatării de clasă într-o normă fundamentală a orînduirii burgheze. Societatea capitalistă

se bazează pe un sistem economic care, în virtutea principiului său raționalizator, tinde să înlătore toate obstacolele naturale, sociale și umane care pot împiedica obținerea unui profit maxim. Ca sistem economic și în virtutea principiului său de raționalizare, tinde să potențeze toate forțele naturale, sociale și umane care facilitează obținerea unor profituri maxime cu cheltuieli minime. Statul, precizează autorul, a fost un instrument însemnat în promovarea, de către burghezii, a modului propriu de organizare a societății. Statul a constituit un instrument însemnat pentru dezvoltarea capitalismului. „Deci — scrie A. Fanfani — în plin proces de dezvoltare a capitalismului, statul este conceput ca un mijloc pentru realizarea scopurilor pe care orînduirea capitalistă le propune omului” (p. 90).

A. Fanfani este de părere că burghezia, în urma unui sir de perfecționări pe plan economic, tehnic, iar în sens negativ și pe plan social și politic, în decursul a 5-6 secole, dar mai ales în veacul al XIX-lea, a construit un mecanism care avea ca lege fundamentală „lupta împotriva riscului”. „Pentru a cîștiga această luptă capitalistul nu a ezitat să se ridice împotriva întregii societăți. Activitatea burghezilor pentru mărirea profitului a adus, chiar și a justificat exploatarea inumană a muncitorului”, notează autorul. Cînd muncitorii nu au mai constituit o sursă de profit, au fost lipsiți de posibilitatea de a munci. Concluzia autorului este că progresul economic și tehnic realizat de burghezii s-a înfăptuit cu prețul supunerii celorlalți oameni la privațiuni materiale și morale. Acestea pot deveni insuportabile pentru toți cei care nu fac parte din clasa dominantă” (p. 69).

Astfel, autorul întuiește orientările din perspectiva cărora pot fi lansate critici pertinente la adresa capitalismului: „În interiorul sistemului capitalist nu se pot găsi argumentele necesare pentru a-l critica. Critica lui se poate organiza doar într-o altă ordine de idei, într-un sistem în care activitatea socială este îndreptată spre scopuri necapitaliste. Acest lucru îl face catolicismul atunci cînd prin etica sa socială propune realizarea unor scopuri necapitaliste” (p. 100). Susținătorii acestei poziții anticapitaliste pot constitui un aliat posibil pentru partidele clasei muncitoare în lupta pentru transformarea societății. Etica ideologiei catolice, se subliniază în lucrare, se opune ideii ca statul să se dezintere-

seze de consecințele pe care le are dreptul la inițiativă economică pentru muncitor și pentru societate. Catolicismul nu acordă o serie de libertăți fără de care capitalismul se transformă sau dispăre. Neglijarea fraternității umane, considerarea aproapelui ca un posibil client sau ca un concurent care trebuie învins sînt idei incompatibile cu concepția catolică despre lume. Catolicismul se opune activității care își propune numai asigurarea bunăstării personale. Multe din aceste principii generoase doar în teorie, unele discutabile, sînt importante însă cînd oamenii muncii de orientare catolică pot deveni tovarăși de luptă cu muncitorii de orientare comunistă sau socialistă.

Un argument suprem în sprijinul poziției anticapitaliste, afirmă autorul, îl constituie contradicțiile și criza pe care le cunoaște această societate. Cea mai însemnată contradicție este cea dintre burghezie și proletariat. „Succesiunea ciclurilor critice accentuează tot mai mult opoziția dintre burghezie și muncitori. Contradicția pune în evidență concepția individuală care stă la baza comportamentului capitalistului și cea socializantă care stă la baza comportamentului muncitorului” (p. 173). Crizele au devenit o caracteristică a economiei capitaliste. Crizele intense și universale în secolul al XX-lea au pus în evidență ideea declinului capitalismului datorită incapacității sale de a-și controla propriile contradicții. Accentuarea contradicțiilor dintre burghezie și proletariat a dus la întărirea organizațiilor de sindicat și a partidelor muncitorești, a întărit solidaritatea de clasă a muncitorilor. Burghezia a folosit statul împotriva sindicatelor, iar muncitorii au luptat pentru a beneficia și ei de o libertate burgheză, anume dreptul la organizare și cel de a respinge presiunile la care erau supuși. Rezultatul acestei lupte a fost intervenția statului în economie și necesitatea ca burghezia să se adapteze acestei stări. După revoluția condusă de Lenin, relevă A. Fanfani, s-a intensificat lupta celor care voiau trecerea de la principiul individualist la cel socializant de organizare a societății. O astfel de încercare au făcut-o și partidele socialiste și social-democrate. Fără a porni de la socializarea proprietății, ele și-au propus lărgirea participării statului la activitatea productivă, armonizată cu cea particulară prin reforme instituționale speciale. De asemenea, au promovat o politică socială prin intermediul retribuițiilor și a asistenței sociale. Condiționarea democratică a sistemului prin intermediul politicii sociale a reformelor, scrie autorul, a redus unele consecințe ale individualismului, dar au apărut altele datorită menținerii unor forme de parazitism și a unor conflicte. Încercările fasciste

și naziste de depășire a crizei capitalismului au dus la suprimarea libertăților politice. Fascismul a sufocat libertatea de inițiativă economică, crezînd că poate asigura binefaceri maxime fără a garanta muncitorilor libertăți ca dreptul de a se organiza pe linie sindicală pentru apărarea propriilor interese.

Referindu-se la necesitatea depășirii capitalismului, autorul subliniază că se impune asigurarea condițiilor pentru participarea tuturor muncitorilor la toate fazele de conducere, execuție și control al producției, ceea ce va duce la creșterea randamentului economic. De asemenea, trebuie create condițiile necesare pentru a participa toți cetățenii la garantarea libertăților. Dacă muncitorii nu vor face cele mai bune opțiuni, dacă nu vor planifica bine vor risca pierderea locurilor de muncă sau reducerea retribuției. Într-un eventual sistem alternativ statul se va obliga să garanteze proprietatea omului asupra forței sale de muncă. Munca este un patrimoniu al omului pe care nimeni nu i-l poate confisca. „Ea este proprietatea care contribuie la garantarea libertății sale, ea este forța care asigură dezvoltarea continuă a personalității sale”, scrie autorul. Dar garantarea dreptului la muncă presupune participarea la conducerea societății și la exercitarea controlului. „Capitalismul, scrie autorul, refuzînd acest lucru muncitorilor intră în contradicție cu propriile principii despre proprietate” (p. 214). Nu este posibilă dezvoltarea personalității umane fără asigurarea dreptului de participare la conducerea societății.

Pentru depășirea crizei capitalismului, se evidențiază în lucrare, nu este suficientă socializarea proprietății, trebuie asigurată și universalizarea responsabilității, ceea ce presupune dotarea regimului democratic cu diferite modalități de participare la conducere a tuturor cetățenilor la toate nivelele și în toate sectoarele de activitate. Sistemul participării nu exclude, ci, dimpotrivă, presupune libertatea de asociere politică și sindicală. Prima este necesară participării oamenilor muncii la gestiunea binelui comun sub toate aspectele sale, inclusiv sub cel economic, a doua este necesară pentru protejarea drepturilor muncitorilor la locul de muncă. „Pentru armonizarea individualismului și a socializării trebuie înființat un sistem articulat de participare economică care să integreze sistemul de participare politică, bazat pe diferite forme de conviețuire liberă și democratică” (p. 218).

Cu toate limitele sale, avînd în vedere pozițiile politice și ideologice ale autorului, lucrarea are meritul să ne prezinte în concret o atitudine originală anticapitalistă, diferită de cea devenită deja tradițională. De asemenea, ea este expresia efortului de a găsi un

nou proiect de societate care să înlăture suita dezavantajelor și nedreptăților generate de capitalism. Importanța pozițiilor politice și ideologice anticapitaliste exprimate în lucrare rezidă în faptul că suportul lor social îl constituie oamenii muncii de orientare

catolică care pot deveni aliați ai comuniștilor și socialiștilor în lupta pentru o societate mai bună.

Ilie Fonta

Academia „Ștefan Gheorghiu”

Konrad Lorenz* *Die acht Todsünden der Zivilisierten Menschheit* (Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate), Piper Verlag, 1978

Konrad Lorenz*, laureat al premiului Nobel pentru medicină (1973), într-o carte de dimensiuni modeste (109 p.), dedicată unui prieten cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani, se ocupă de „cele opt păcate capitale ale civilizației moderne”. Văzând, bineînțeles, situația din lumea capitalistă, autorul se referă la următoarele probleme: explozia demografică, agresivitatea generală, îndepărtarea omului de natură, conflictul între generații, risipa societății de consum, poluarea și uniformizarea tot mai accentuată între indivizi și între sexe. În legătură cu prima problemă, lucrarea consideră că efectele negative ale aglomerărilor de indivizi în spații limitate sînt astăzi mai mult decît evidente. Orașele au exercitat asupra mediului rural o adevărată fascinație, provocînd binecunoscutul exod spre centrele urbane. Aglomerările însă au generat numeroase inconveniente ducînd la stînjinirea reciprocă a indivizilor, zgomet și murdărie, egoism pronunțat, concurență nemiloasă și totală, lipsa de considerație față de cei din jur și față de consecințele celor întreprinse.

Ca naturalist, Konrad Lorenz este deosebit de îngrijorat de modificarea echilibrului din mediul înconjurător. Principala cauză a vă-

tămării naturii, el o pune pe seama goanei după avantaje materiale imediate. Mult timp, statul a protejat industria. Industriei îi datorăm însă, cartierele sărăcicioase și insalubre, de la marginile orașelor de alătdată. Pe aceste locuri, în prezent, au apărut siluetele construcțiilor moderne pe care autorul le califică drept „cancere” în organismul orașelor. În afara acestor dificultăți specifice orașului modern, lucrarea amintește: costul excesiv al operațiilor de transport și depozitare a materiilor prime și alimentelor care trebuie aduse de la mari depărtări, consecințele nefaste pe care le poate avea asupra organismului conservanții alimentare ce garantează nealterarea produselor preparate, numărul mare de locuințe insalubre ale orașelor, costul ridicat al lucrărilor edilitare, poluarea mediului etc. Uniformizarea exterioară a indivizilor cu ajutorul „atotputernicei” mode și a tehnicilor reclamelor constituie o altă deficiență a „civilizației” capitaliste, la fel ca și uniformizarea mentalităților și dispariția individualității de gîndire — consecință directă a mijloacelor de persuasiune difuzate prin mass-media.

Deosebit de trist este cazul generalizării unor păreri eronate care cuprind mase tot mai largi, cum este și aceea că se poate trăi fără efort. Gîndirea la unison a intelectualilor este și mai regretabilă, mai ales cînd orientarea este greșită, cum s-a întîmplat atunci cînd se suținea că gîndirea științifică nu este umană. La fel de puțin dorită este și tendința diferitelor discipline științifice de a adopta manierele la modă utilizate în domeniul vestimentar dominînd încă părerea că datoria științei este doar de a măsura ceea ce este de măsurat și de a face măsurabil ceea ce încă nu este. Alteori este prețuită doar știința care consumă fonduri însemnate, cealaltă fiind de-a dreptul desconsiderată. A denumi anumite științe ca fiind exacte înseamnă a aduce ofense celorlalte.

* Konrad Zacharias Lorenz, născut în 1903 la Viena, este profesor doctor în medicină și zoologie. În 1949 a înființat Institutul pentru cercetarea comportării comparate din Altenberg. Din 1957 este profesor onorific la Universitatea din München, iar din 1961 director al Institutului Max Planck pentru psihologie comparată din Seewiesen bei Starnberg. În editura Piper i-au apărut: *Über tierisches und menschliches Verhalten* (vol. I în 15 ediții, iar vol. II în 9 ediții, ultimele două în 1971); *Antriebe tierischen und menschlichen Verhaltens* (în colaborare cu Paul Leyhausen), (ediția a III-a în 1971).

lungă de ambianța părintească, îndeosebi de aceea a mamei, nu poate rămâne fără consecințe nedorite. Aici trebuie căutată originea indiferenței altor tineri față de părerile părinților. În ceea ce privește neascultarea sau nerecunoștința copiilor aceasta nu este decât răsplata întârziată dar binemeritată a egoismului de altădată a părinților care s-au sustras de la îndatoriri elementare ce le reveneau ca tutori-educatori.

În legătură cu conflictele dintre generații, autorul arată că nu o dată tinerii își consideră părinții ca fiind retrograzi atunci când aceștia din urmă le pretind anumite obligații în numele unei autorități morale contestate de cele mai multe ori. La originea acestor conflicte se afla contactele sărace dintre părinți și copii, însoțite în anii fragezi ai copilăriei. Părinții sînt prea mult absenți din viața copiilor, mai ales tatăl plecat la muncă. Despărțirea prea

Nu putem încheia fără a sublinia înaltul umanism al mesajului cărții clar exprimat printr-o rinduire lucrată de care ne-am ocupat. Ea ne redă însă tarele unor societăți dezumanizante unde omul e tratat ca mijloc și nu scop și unde alienarea și suferința constituie starea de spirit cea mai obișnuită a individului.

(Cluj-Napoca)

DINAMICA CYPRUS, Societate de servicii informatice si consultanta		DINAMICA CYPRUS, Societate de servicii informatice si consultanta	
Numar	Descriere	Numar	Descriere
1	PROIECTIUNI DE LUCRARE	2	PROIECTIUNI DE LUCRARE
3	PROIECTIUNI DE LUCRARE	4	PROIECTIUNI DE LUCRARE
5	PROIECTIUNI DE LUCRARE	6	PROIECTIUNI DE LUCRARE
7	PROIECTIUNI DE LUCRARE	8	PROIECTIUNI DE LUCRARE
9	PROIECTIUNI DE LUCRARE	10	PROIECTIUNI DE LUCRARE
11	PROIECTIUNI DE LUCRARE	12	PROIECTIUNI DE LUCRARE
13	PROIECTIUNI DE LUCRARE	14	PROIECTIUNI DE LUCRARE
15	PROIECTIUNI DE LUCRARE	16	PROIECTIUNI DE LUCRARE
17	PROIECTIUNI DE LUCRARE	18	PROIECTIUNI DE LUCRARE
19	PROIECTIUNI DE LUCRARE	20	PROIECTIUNI DE LUCRARE
21	PROIECTIUNI DE LUCRARE	22	PROIECTIUNI DE LUCRARE
23	PROIECTIUNI DE LUCRARE	24	PROIECTIUNI DE LUCRARE
25	PROIECTIUNI DE LUCRARE	26	PROIECTIUNI DE LUCRARE
27	PROIECTIUNI DE LUCRARE	28	PROIECTIUNI DE LUCRARE
29	PROIECTIUNI DE LUCRARE	30	PROIECTIUNI DE LUCRARE
31	PROIECTIUNI DE LUCRARE	32	PROIECTIUNI DE LUCRARE
33	PROIECTIUNI DE LUCRARE	34	PROIECTIUNI DE LUCRARE
35	PROIECTIUNI DE LUCRARE	36	PROIECTIUNI DE LUCRARE
37	PROIECTIUNI DE LUCRARE	38	PROIECTIUNI DE LUCRARE
39	PROIECTIUNI DE LUCRARE	40	PROIECTIUNI DE LUCRARE
41	PROIECTIUNI DE LUCRARE	42	PROIECTIUNI DE LUCRARE
43	PROIECTIUNI DE LUCRARE	44	PROIECTIUNI DE LUCRARE
45	PROIECTIUNI DE LUCRARE	46	PROIECTIUNI DE LUCRARE
47	PROIECTIUNI DE LUCRARE	48	PROIECTIUNI DE LUCRARE
49	PROIECTIUNI DE LUCRARE	50	PROIECTIUNI DE LUCRARE
51	PROIECTIUNI DE LUCRARE	52	PROIECTIUNI DE LUCRARE
53	PROIECTIUNI DE LUCRARE	54	PROIECTIUNI DE LUCRARE
55	PROIECTIUNI DE LUCRARE	56	PROIECTIUNI DE LUCRARE
57	PROIECTIUNI DE LUCRARE	58	PROIECTIUNI DE LUCRARE
59	PROIECTIUNI DE LUCRARE	60	PROIECTIUNI DE LUCRARE
61	PROIECTIUNI DE LUCRARE	62	PROIECTIUNI DE LUCRARE
63	PROIECTIUNI DE LUCRARE	64	PROIECTIUNI DE LUCRARE
65	PROIECTIUNI DE LUCRARE	66	PROIECTIUNI DE LUCRARE
67	PROIECTIUNI DE LUCRARE	68	PROIECTIUNI DE LUCRARE
69	PROIECTIUNI DE LUCRARE	70	PROIECTIUNI DE LUCRARE
71	PROIECTIUNI DE LUCRARE	72	PROIECTIUNI DE LUCRARE
73	PROIECTIUNI DE LUCRARE	74	PROIECTIUNI DE LUCRARE
75	PROIECTIUNI DE LUCRARE	76	PROIECTIUNI DE LUCRARE
77	PROIECTIUNI DE LUCRARE	78	PROIECTIUNI DE LUCRARE
79	PROIECTIUNI DE LUCRARE	80	PROIECTIUNI DE LUCRARE
81	PROIECTIUNI DE LUCRARE	82	PROIECTIUNI DE LUCRARE
83	PROIECTIUNI DE LUCRARE	84	PROIECTIUNI DE LUCRARE
85	PROIECTIUNI DE LUCRARE	86	PROIECTIUNI DE LUCRARE
87	PROIECTIUNI DE LUCRARE	88	PROIECTIUNI DE LUCRARE
89	PROIECTIUNI DE LUCRARE	90	PROIECTIUNI DE LUCRARE
91	PROIECTIUNI DE LUCRARE	92	PROIECTIUNI DE LUCRARE
93	PROIECTIUNI DE LUCRARE	94	PROIECTIUNI DE LUCRARE
95	PROIECTIUNI DE LUCRARE	96	PROIECTIUNI DE LUCRARE
97	PROIECTIUNI DE LUCRARE	98	PROIECTIUNI DE LUCRARE
99	PROIECTIUNI DE LUCRARE	100	PROIECTIUNI DE LUCRARE